

VISI LYGŪS, BET KAI KURIE LYGESNI

MOKESČIŲ SISTEMOS PRADŽIAMOKSLIS

NEMOKAMOS KOPIJOS

Leidinyš išleistas tik ELP lėšomis

VISI LYGŪS, BET KAI KURIE LYGESNI

**MOKESČIŲ SISTEMOS
PRADŽIAMOKSLIS**

LIETUVOS MOKESČIŲ SISTEMA išskirtinai klampi ir neteisinga. Kad ir kiek bandytum ieškoti logikos ar elementaraus teisingumo — jo nerasi.

Yra profesijos, kurios mylimos, — ir ten net gavęs itin dideles pajamas, mokesčių mokėsi labai mažai. Norite pavyzdžių? Tarkime, ūkininkai ar advokatai.

Yra profesijų, kur mokesčių suma priklausys nuo to, koku būdu pasirinksi savo darbą dirbti. Tarkime, mokytojas valstybinėje ar privačioje mokykloje mokės maksimaliu tarifų visus samdomo darbuotojo mokesčius, o va tas pats mokytojas, dirbantis korepetitoriumi ir pasirinkęs individualią veiklą — nelyginamai mažiau.

Palyginkime. Mokykloje dirbantis mokytojas, kuris į rankas per mėnesį gauna 2000 eurų, sumoka 1305,79 eurų mokesčių: pajamų mokestis 20 proc. — 661,16 eurų, pensijų draudimas 8,72 eurų — 288,26 eurų, privalomas sveikatos draudimas 6,98 proc. arba 230,74 eurų, ligos socialinis draudimas 1.99 proc. — 65,79 eurų ir motinystės socialinis draudimas 1,81 proc. arba 59,83 eurų.

Visos tokio mokytojo metinės pajamos bus 39672 eurai, ir per metus valstybės ir SODROS biudžetams jis perves 15672 eurus.

O dabar tas pats mokytojas, tiesa, vienu metu mokinantis tik vieną pasiturinčių tėvų, kurie gali įpirkti jo paslaugas, vaiką, pasitelkęs individualios veiklos pažymą ir taip uždirbantis tuos pačius 39672 eurų per metus mokesčių iš viso sumokės ... 7701 eurų: pajamų mokestis dvigubai mažesniu 10,18 proc. tarifu nuo trečdaliu sumažintos apmokestinimo sumos bus 2827,1 eurų, pensijų draudimas — 3129,17 eurų ir privalomas sveikatos draudimas — 1744,54 eurų.

Kur logika? Matyt tie, kurie kūrė mokesčius, žino, kad mokyti vieną vaiką namuose yra dvigubai sunkiau, nei 27 ar 30 vaikų klasėje. Tad ir mokesčiai mažesni, ir per metus gaus ne 24000 eurų, o visus 32171 eurą. Juokas pro ašaras.

Ir čia paminėjau tik labai labai mažą dalį absurdo, kuris valdo Lietuvos mokesčių sistemą.

Šioje knygelėje rasite platesnį ir nuoseklesnį paaiškinimą, kaip atsirado tokia mokesčių (ne)sistema, kodėl jos nepavyksta pakeisti jau ketvirtį amžiaus ir, svarbiausia, kur veda toks mokestinis liūnas.

O dabar imkit ir skaitykit, ir, kaip liepė raštijos tėvas, **„tatai skaitydami permanykit“**:

Aušra Maldeikienė

APIE JUODAŠIAS SKYLES IR I. ŠVEICARIŠKĄ SŪRĮ

.....

Mokesčių reforma. Tarsi nemaloni gydytojo procedūra sveikam žmogui ji atrodo skausminga ir nereikalinga. Lietuvos miestų gatvėse važinėja nauji prašmatnūs automobiliai, sausakimši restoranai ir kavinės dūgzte dūgžia. Ekonomistai, istorikai ir politikos mokslininkai tvirtina, kad lietuviai dar niekad negyveno taip gerai kaip šiandien. „Negadinkite linksmo vakarėlio“, – sako prakutęs lietuvis, vakaro žiniose prieš orų prognozę išgirdęs pranešimą apie mokesčių reformą. Žodis „reforma“ tarsi radioaktyvi vyšnia ant pasenusio torto: po reformos viskas gali būti tik blogiau.

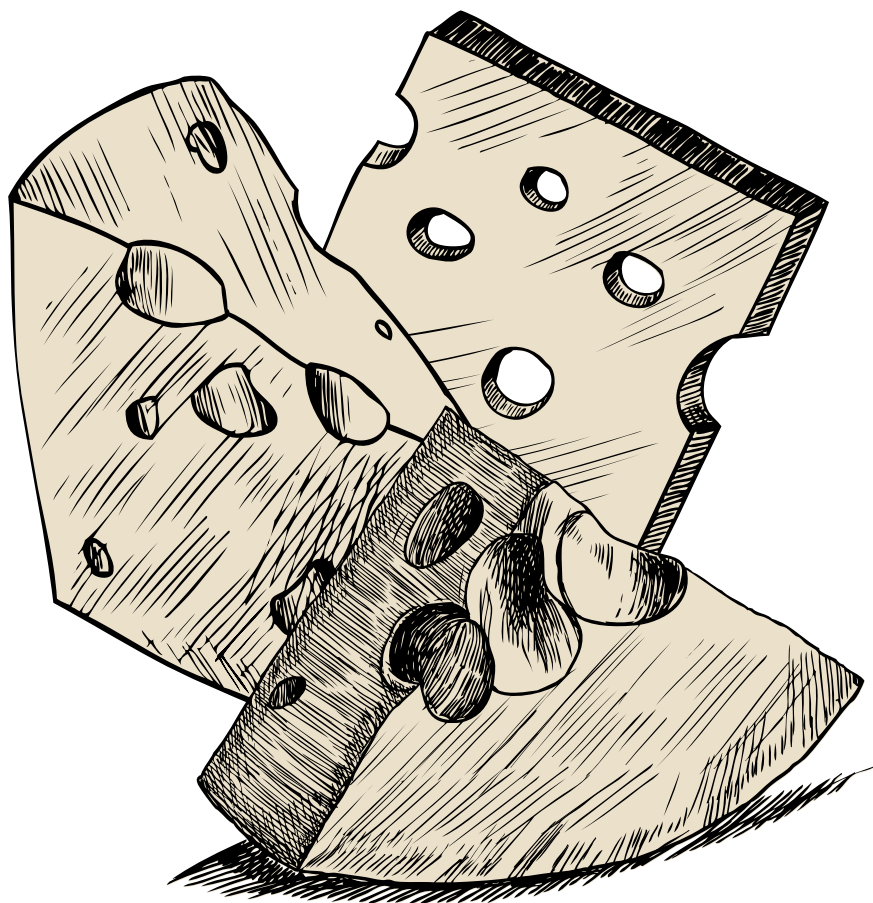
Nenuostabu, kad politikai vengia kalbėti apie mokesčių reformą. Niekas nenori gadinti vakarėlio. Tiesa, kiekvienas vis skirtingai savo rinkėjams tai aiškina. Vieni sako, kad dabar tokiai reformai netinkamas laikas: politikoje reformoms tinkamą laiką padiktuoja politiniai ciklai, o dabartinė fazė reformai esanti nepalanki. Kiti baugina artėjančiomis ekonomikos krizėmis: juk labai neatsakinga neramiais laikais didinti neužtikrintumą pokyčiais mokesčių sistemoje. Treti sako, kad verslas ir taip apkrautas nepakeliamais mokesčiais, todėl mokesčių reforma jį galutinai pražudys. O didžioji politikų dauguma šio klausimo išvis vengia. „Mokesčių sistema nėra mano sritis“, – sako jie, tarsi būtų kalbama apie Visatos juodašias skyles.

Lietuvos mokesčių sistema išties skylėta kaip Visata. Gera žinia ta, kad mokesčių sistemai suprasti nebūtina išmanyti kvantinės fizikos. Lietuvos mokesčių sistemą galime įsivaizduoti kaip šveicarišką sūrį. Taisyklinga jo išorė viduje slepia daugybę akučių ir angelių. Tos angelės – tai mokesčių lengvatos ir išimties, taikomos vienoms pajamoms, bet netaikomos kitoms. Lietuvos mokesčių sistemoje kiekviena pajamų rūšis, veiklos forma ar net vykdomos veiklos porūšis turi savitą pajamų mokesčio skaičiavimo būdą. Netikite? Atsiverskite Lietuvos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 47-ąjį straipsnį.

„O kas čia bloga? Juk tai šveicariškas sūris“, – paklauskite. Tiesa. Bet juk pasitelkiame šį vaizdinį mokesčių sistemai pavaizduoti. Šis palyginimas leidžia suprasti vieną dalyką: kuo sūrio viduje daugiau akučių ir angelių, kuo jos didesnės, tuo mažiau lieka paties sūrio. Lygiai taip pat, kuo mokesčių sistemoje daugiau išimčių ir išlygų, tuo mažiau valstybės biudžete lieka pajamų.

Šios brošiūros tikslas yra padėti skaitytojui suprasti, kodėl dabartinė mokesčių sistema yra veikiau pereinamojo laikotarpio iš planinės į rinkos ekonomiką palikimas, netinkantis šiandieninės Lietuvos išsivystymo lygiui. Kodėl, gindami savo mokesčines lengvatas, galiausiai kenkiame sau ir savo vaikams. Kodėl, nemokėdami mokesčių, vėliau už tai (dažniausiai brangiau) susimokame. Kaip dėl dabartinės mokesčių sistemos yra itin iškraipomos ekonominės paskatos ir kodėl neišnaudojame savo ekonominio augimo potencialo.

Galiausiai, kaip galėtume tai pakeisti?

II. RINKA IR MOKESČIŲ SISTEMA: DU PAJAMŲ PASKIRSTYMO MECHANIZMAI

„Tas darbo pasidalinimas, dėl kurio atsiranda tiek pranašumų, nėra žmogaus išminties, numatančios visuotinę gerovę <...>, vaisius. Jis yra žmonių prigimtinio polinkio, orientuoto visai ne į tokio plataus masto tikslą, dėsninga, nors ir labai lėtai ir tik laipsniškai pasireiškianti pasekmė, – polinkio mainyti vieną daiktą į kitą (angl. to truck, barter and exchange).“

Adam Smith, Tautų turtas, I knyga, II skyrius.

Šių laikų visuomenėje veikia du galingi pajamų, sukuriamų šalies ūkyje (darbo užmokesčio, nuomos, palūkanų, dividendų ir kitų pajamų rūšių), paskirstymo mechanizmai – rinka ir mokesčių sistema.

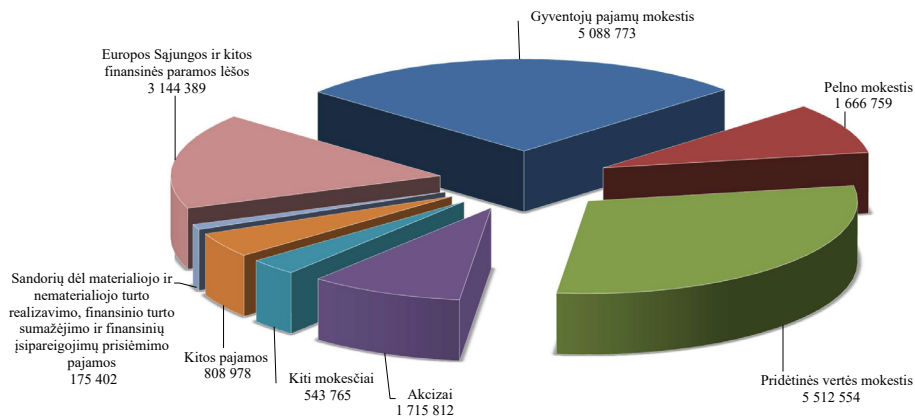
Rinka yra žmonių ūkinės veiklos koordinacinis mechanizmas, lemiantis žinių, prekių ir paslaugų mainus. Šis koordinacinis mechanizmas veikia spontaniškai, remiasi siekiu gauti sau ekonominės naudos ir nėra valdomas „iš centro“. Tuo rinkos ekonomika skiriasi nuo planinės, kurioje išteklių ir pajamų paskirstymą koordinuoja Plano komiteto biurokratai.

Ar prisimenate anekdotą apie Nikitą Chruščiovą, kuris atvykęs į JT Generalinę Asamblėją Niujorke klausė, kas šio didžiulio miesto savivaldybėje yra atsakingas už duonos tiekimą? Chruščiovas negalėjo patikėti, kad nei Niujorko savivaldybė, nei kita valstybės agentūra tuo neužsiima. Duonos, kaip ir bet kokios kitos prekės, tiekimą užtikrina Smitho minėtas žmonių polinkis „mainyti vieną daiktą į kitą“. Šitaip mainantis, kiekvienam siekiant savosios naudos, naudą gauna visi.

Ekonomikos mokslas sako, kad rinkoje susiformuoja tokia kainos ir kiekio pusiausvyra, kuri dauguma atvejų (bet ne visais) užtikrina didžiausią naudą tiek vartotojams, tiek gamintojams. Taigi rinka laisvoje šalyje yra pagrindinis ekonominių išteklių ir pajamų „pyrago“ paskirstymo mechanizmas.

Sugriuvus komunizmui, ši nuostabi laisvosios rinkos savybė paversti savo naudos siekimą augančia visuomenės gerove (nors ir labai netolygiai pasiskirstančia tarp atskirų jos narių) įkvėpė daugelį aktyvių žmonių ne tik Lietuvoje, bet ir visoje iš komunizmo išsivadavusioje Europos dalyje.

DIAGRAMA 1. LIETUVOS VALSTYBĖS IR SAVIVALDYBIŲ BIUDŽETŲ KONSOLIDUOTOS 2023 METŲ PAJAMOS PAGAL MOKESČIŲ RŪŠIS, TŪKSTANČIAIS EURŲ.

Šaltinis: Finansų ministerija.

**Rinkos
fundamentalistai¹
laikėsi nuostatos,
kad rinka yra tarsi
gamtinė stichija,
atsirandanti
ir veikianti be
visuomenės sukurtų
viešųjų institutų**

Atgavus nepriklausomybę, Lietuvoje greitai įsitvirtino nuostata, kurią galima pavadinti rinkos fundamentalizmu. Ji skelbė, kad rinka turėtų būti vienintelis išteklių ir pajamų paskirstymo mechanizmas, o „civilizaciją“ galime susikurti privačiai. Anot rinkos fundamentalistų, prireikus turto apsaugos, kiekvienas nusisamdysime privačią apsaugos bendrovę, o prireikus sveikatos apsaugos ar švietimo – nusipirksime juos rinkoje. Rinkos fundamentalistai¹ laikėsi nuostatos, kad rinka yra tarsi gamtinė stichija, atsirandanti ir veikianti be visuomenės sukurtų viešųjų institutų: nuosavybės teisių apsaugos ir sutarčių laikymosi,

¹ Rinkos fundamentalizmą nuosekliausiai plėtojo Lietuvos laisvosios rinkos institutas.

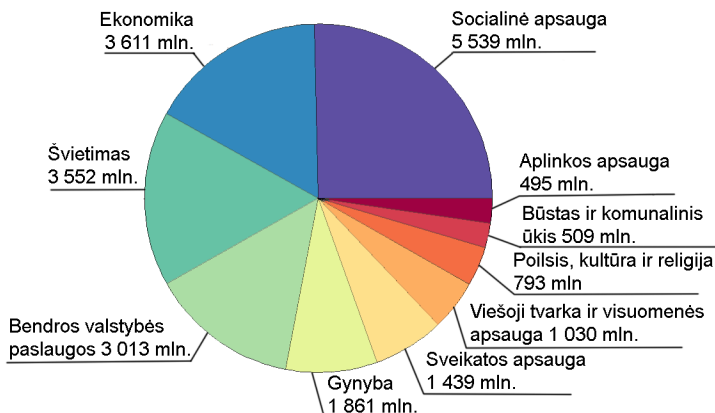
tokia įtakinga? Veikiausiai viena iš priežasčių yra ta, kad sovietmečiu žmonės valstybę pagrįstai tapatino su teroru, o viešąją sferą – su melo ritualais kuriamu fasadu totalitarinės valstybės esmei pridengti. Atidavę duoklę oficialiems ritualams, jie instinktyviai nusišalindavo nuo visko, kas yra vieša, į privataus gyvenimo erdvę.

Rinkos fundamentalistai nepriklausomos Lietuvos visuomenei siūlė savąją valstybę, kurios nepriklausomybę ką tik buvome atkūrę, matyti per sovietmečiui tikusį stereotipą. Kadangi seni įpročiai greitai nesikeičia, rinkos fundamentalizmas atrado palankią dirvą Lietuvoje.

Senuosius įpročius radijo pokalbių laidoje taikliai apibūdino Vilniaus universiteto docentė, dr. Nerija Putinaitė: „Sovietinį žmogų charakterizuoja <..> atsirbojimas nuo valstybės, nes tu supranti, kad tu nieko negali pakeisti iš principo.... Gyvenimo būdas buvo atsirbوتي nuo valstybės, niekinti

Rinkos
fundamentalistai
nepriklausomos
Lietuvos visuomenei
siūlė savąją
valstybę, kurios
nepriklausomybę ką tik
buvome atkūrę, matyti
per sovietmečiui tikusį
stereotipą.

DIAGRAMA 2. LIETUVOS VALSTYBĖS IR SAVIVALDYBIŲ BIUDŽETŲ KONSOLIDUOTI 2023 METŲ ASIGNAVIMAI (IŠLAIDOS) PAGAL IŠLAIDŲ RŪŠIS, MILIJONAIS EURŲ.

Šaltinis: Finansų ministerija.

ją, šaipytis... Kai tu jautiesi bejėgis, tai tu iš jų ir šaipaisi, kad kažkaip išlaidytum savo orumą... Man atrodo, kad dalis visuomenės dar nėra atradę naujo santykio su dabartine valstybe, neįvertina jos pozityvumo... Irgi yra tas atsiribojimas“.³

Jau daugiau nei tris dešimtmečius gyvename savoje demokratinėje valstybėje, tačiau santykis su tuo, kas vieša, tebėra draskomas nesutaikomu vidinių prieštaravimų. Mokant mažus mokesčius arba jų visai nemokant, piktinamasi tuo, kad viešųjų paslaugų kokybė netenkina.

Vilniaus universiteto docentė dr. Jekaterina Navickė sako: „Mes gyvename šiek tiek „šizofreniškoje“ sistemoje. Norime aukštų pensijų, gerų paslaugų, aukštos kokybės, prieinamų socialinių [paslaugų], gero išsilavinimo, sveikatos apsaugos sistemos <...>, bet nenorime už tai mokėti, norime turėti mažus mokesčius <...> ir gauti pensijas kaip skandinavai. Taip nėra ir, matyt, nė vienoje šalyje nebūna“.⁴

³ LRT Radijas. *Homo Cultus. Tarp praeities ir dabarties. Sovietmečio normalizacija ir politinio mąstymo stoka, Pokalbis su Nerija Putinaite, Vedėjas Simas Čelukta, 2023.12.08.*

⁴ Žr.: LRT, *Ekspertė apie būsimų senjorų perspektyvas: norime mažų mokesčių, bet gauti pensijas kaip skandinavai.*

III. KAIP SUSIFORMAVO DABARTINĖ LIETUVOS MOKESČIŲ SISTEMA?⁵

Dabartinės Lietuvos mokesčių sistemos ištakų reikia ieškoti laikotarpyje iki nepriklausomybės atkūrimo. Sovietinės imperijos saulėlydžio laikais tuometinis jos lyderis Michailas Gorbačiovas bandė modernizuoti sklerotinę planinės ekonomikos sąrangą. Iki tol Sovietų Sąjungoje išteklių paskirstymo funkciją atlikdavo ne rinka, o valstybės tarnautojai, kurie planavo gamybą penkmečiams į priekį.

Privati ūkinė iniciatyva – tai, ką šiandien vadiname verslumu, – buvo vadinama spekuliacija. Išskyrus smulkia turgaus prekybą, ji buvo draudžiama ir persekiojama.

Iki M. Gorbačiovo pertvarkos SSRS iš esmės visi gyventojai legaliai gaudavo vienos ir tos pačios rūšies pajamas – pajamas iš darbo santykių. Jos buvo apmokestinamos progresiniu tarifu nuo 10 iki 13 %, galiojo 80 rublių neapmokestinamas pajamų dydis. Vėlyvojo sovietmečio mokesčių sistemoje atsirado ir išimčių: autoriams, kariškiams, kolūkiečiams, pensininkams, studentams ir t. t. Kapitalo pajamų iš esmės nebuvo.

Pertvarkos laikais ėmus steigti kooperatyvus ir užsiimti įvairiomis veiklomis, atsirado daug didesnes pajamas uždirbančių asmenų sluoksnius. Netrukus jiems buvo nustatytas atskiras mokestinis režimas su daug didesniu progresiniu tarifu pajamoms, viršijančioms tam tikrą dydį. Atrodo, jog būtų buvę logiška nustatyti didesnę tarifą visiems, gaunantiems itin dideles pajamas. Tačiau niekas nepagalvojo, kad kas nors galėtų gauti itin dideles pajamas pagal darbo sutartį.

Lietuvai ir kitoms postsovietinėms valstybėms liberalizavus ekonomiką, atsirado daug naujų veiklos formų ir pajamų rūšių, su kuriomis penkiasdešimt sovietinės okupacijos metų niekas nesusidūrė. Todėl nebuvo nei pajamų deklaravimo principo, nei tam reikiamos infrastruktūros. Pajamas apmokestindavo „prie šaltinio“, t. y. mokesčių išskaitydavo ir pervesdavo į

⁵ Šioje dalyje panaudotos ištraukos iš Vytauto Adomaičio interviu su Kęstučiu Lissausku, publikuoto LRT portale 2023.01.28. Žr.: Mokesčių reforma ir „gyvulių ūkis“: kodėl viską veža „arkliai“.

Dėl verslo liudijimų, tai jie atsirado 1995 metais. Tuo metu jie buvo pavadinti „patentais“. Sumokėjus savivaldybės nustatytą patento mokestį, gaunamos pajamos nebebuvo apmokestinamos gyventojų pajamų mokesčiu. Taip atskiroms veikloms, kurias galima buvo vykdyti pagal patentus, atsirado pajamų mokesčio išlyga, galiojanti iki šiol.

2002 m. Laikiną fizinių asmenų pajamų mokesčio įstatymą pakeitus dabartiniu Gyventojų pajamų mokesčio įstatymu, vietoje „patento“ pradėtas naudoti šiandien tebevartojamas terminas „verslo liudijimas“.

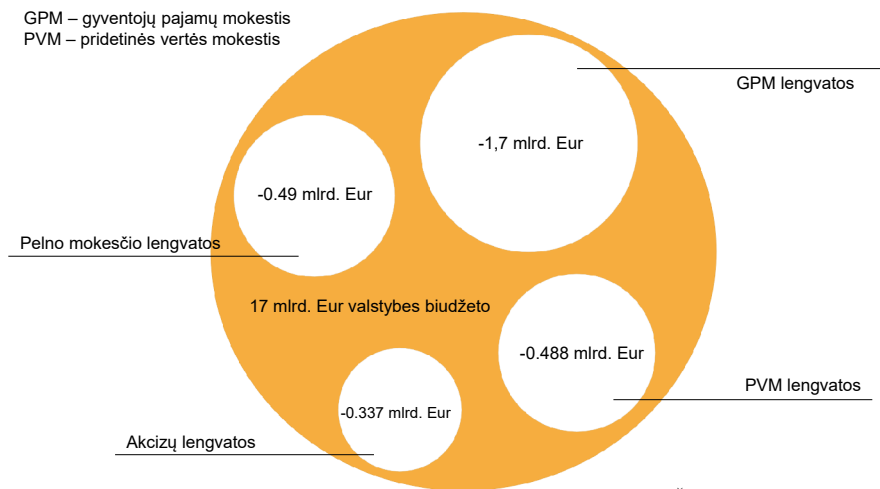
Tačiau pereinamojo laikotarpio mokesčių sistema formavosi ne vien dėl mokestinių privilegijų dalybų. Nepamiršime ir paskatų. Mokestines privilegijas (lengvatas) lengviausia pateisinti, remiantis ekonominio arba socialinio vystymosi būtinybe.

Viena iš pereinamojo laikotarpio ekonominių būtinybių buvo reikalas formuoti šalies kapitalą. Kol Lietuva neturėjo svaresnių užsienio investicijų, fizinių Lietuvos ekonomikos kapitalą sudarė privatizuotas turtas, o finansinį – jo generuojamas pelnas ir dividendai. Todėl ilgą laiką dividendai, palūkanos ir pajamos iš akcijų pardavimo taip pat buvo neapmokestinamos.

Kiek vėliau vyraujantis naratyvas keitėsi: pirmenybė buvo pradėta teikti nebe nacionalinio kapitalo formavimui, o tiesioginių užsienio investicijų pritraukimui. Užsienio investicijų pritraukimas ir su juo susiję paskatos mokestinių išimčių ir lengvatų forma taip pat formavo Lietuvos mokesčių sistemą.

IV. KAIP ĮVERTINTI, GERA AR BLOGA ŠALIES MOKESČIŲ SISTEMA?

DIAGRAMA 3. VALSTYBĖS BIUDŽETO 2022 METŲ PRARADIMAI DĖL ĮSTATYMUOSE NUMATYTŲ MOKESČIŲ LENGVATŲ IR IŠIMČIŲ.

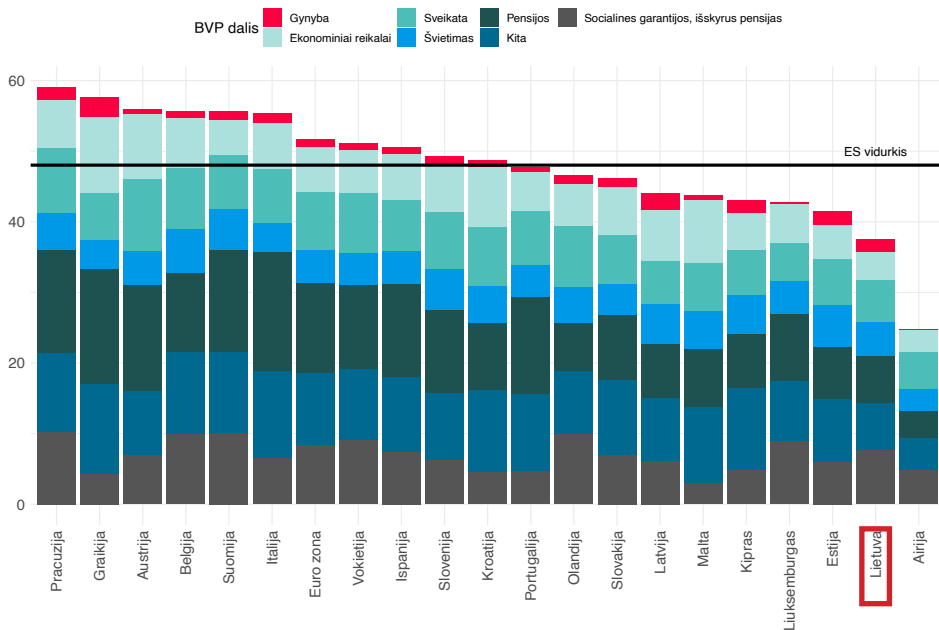
Šaltinis: Finansų ministerija.

PRISIMINKIME SKYLUTES ŠVEICARIŠKAME SŪRYJE. Valstybės biudžeto praradimai dėl įstatymuose numatytų mokesčių lengvatų ir išimčių išties įspūdingi. Remiantis Finansų ministerijos pateiktais paskaičiavimais, dėl 2022 m. galiojusių lengvatų ir specialiųjų sąlygų, kurios nėra privalomos pagal ES teisę, į valstybės finansinį katilą neįkrito 3,018 mlrd. eurų pajamų. Palyginimui pasakytina, jog tai pačiais metais biudžeto pajamos siekė beveik 17 mlrd. eurų. Tad dėl mokesčių įstatymuose įteisintų „skylučių“ netekome beveik 18% biudžeto „sūrio“.

Tad dėl mokesčių įstatymuose įteisintų „skylučių“ netekome beveik 18% biudžeto „sūrio“.

Dar vienas palyginimas: tie 3 mlrd. eurų – tai vos ne dukart daugiau nei Lietuva tais metais skyrė gynybai (1,65 mlrd. eurų) ir trečdaliu daugiau nei žada skirti 2024-aisiais (2,09 mlrd. eurų). Dėl taikytų mokesčių lengvatų, Finansų ministerijos skaičiavimais, valstybės ir savivaldybių biudžetai pernai neteko 1,7 mlrd. eurų gyventojų pajamų mokesčio (GPM), 488,5 mln. eurų pridėtinės vertės mokesčio (PVM), 490,9 mln. eurų pelno mokesčio ir 337,4 mln. eurų iš akcijų.⁶

DIAGRAMA 4. ES ŠALIŲ VALSTYBĖS BIUDŽETO IŠLAIDŲ DYDIS, SKAIČIUOJANT PROCENTAIS NUO BVP. DIAGRAMOJE ATSPINDĖTA IŠLAIDŲ STRUKTŪRA PAGAL IŠLAIDŲ RŪŠIS 2021 METAIS.

Šaltinis: Eurostatas.

⁶ Mokesciu_lengvatu_sarasas_2022.pdf (lr.lt)

PVM ATOTRŪKIS. PVM atotrūkį sudaro skirtumas tarp teorinių ir faktiškai surenkamų PVM pajamų. Teorines PVM pajamas galima apskaičiuoti galutinį vartojimą padauginus iš mokesčio tarifo (21 %).

PVM atotrūkį lemia dvi priežastys. Pirmoji, tai įstatymuose numatytos išimties ir lengvatiniai PVM tarifai (pvz., 9 % PVM tarifas, taikomas restoranų ir kavinių paslaugoms, vietoje įprastinių 21 %). Aukščiau minėti pridėtinės vertės mokesčio praradimai 2023 metais (488,5 mln. eurų) susidaro dėl įstatymuose numatytų PVM išimčių ir lengvatinio PVM tarifo atskiroms prekių ir paslaugų kategorijoms. Ši PVM atotrūkio dalis vadinama reguliaciniu atotrūkiu (angl. policy gap), nes lengvatos sukurtos įstatymais. Šiai atotrūkio daliai panaikinti, reikėtų panaikinti PVM lengvatas.

Antroji PVM atotrūkio dalis – netinkamai apskaitytos, nedeklaruotos ar nuskaitytos įmonių ir fizinių asmenų, veikiančių individualiai, apyvartos. Tai vadinamasis atitikties (angl. compliance gap) atotrūkis. Šio atotrūkio priežastys kur kas sudėtingesnės. Tikėtina, kad jos glūdi pačioje mokesčių sistemoje.

PVM REGULIACINIS ATOTRŪKIS

Negautos biudžeto
pajamos dėl lengvatų,
numatytų įstatymais.

PVM ATITIKTIES ATOTRŪKIS

Negautos biudžeto pajamos
dėl PVM vengimo

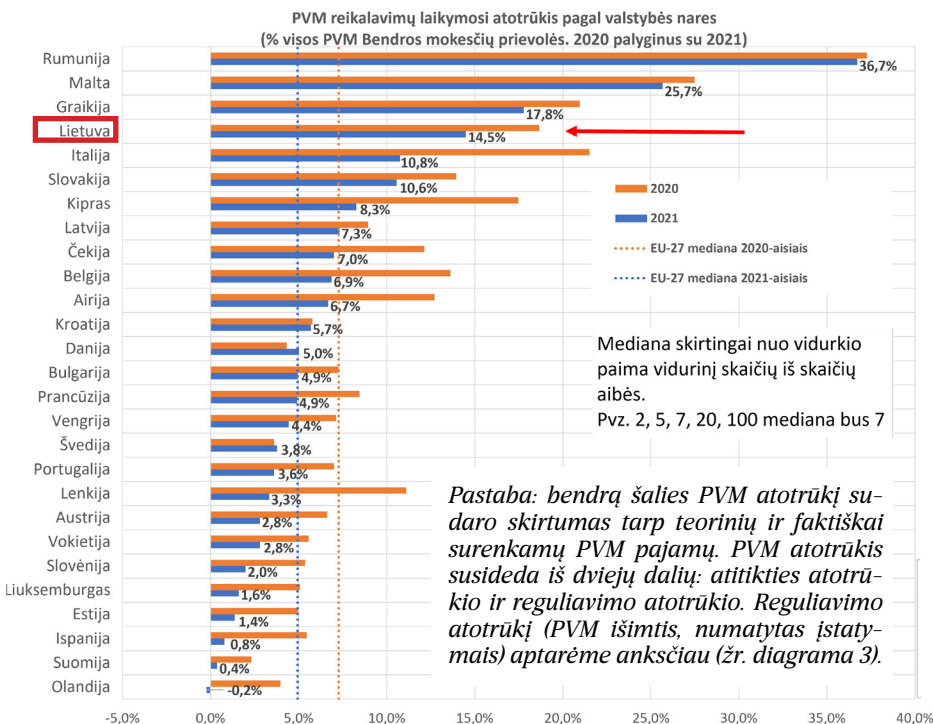
BIUDŽETO PAJAMOS IŠ PVM

Realiai surenkama

Europos Komisija, vertindama atitikties (angl. compliance gap) atotrūkio dydį ES šalyse, nustatė, kad ši nesurinkto PVM mokesčio dalis Lietuvoje 2021 metais⁷ sudarė 795 mln. eurų (14,5%). Jis buvo ketvirtas didžiausias ES po Rumunijos (36,7 %), Maltos (25,7 %) ir Graikijos (17,8 %).⁸

Kiekvienoje šalyje dalis ekonominės veiklos yra oficialiai nedeklaruojama. Net ir Skandinavijos šalyse ir Suomijoje, kur pilietinis sąmoningumas itin aukštas, dalis atsiskaitymų vyksta nematant ir nežinant šalies mokesčių inspekcijai. ES šalyse, atitikties atotrūkis 2021 metais vidutiniškai buvo 5,3 %. Atsižvelgę į tai, jog Lietuvos biudžeto pajamos iš PVM 2023 m. sudarė 5590 mln. eurų, galėtume tarti, kad sumažinus PVM atitikties atotrūkį nuo 2021 buvusių 14,5% iki ES vidurkio, biudžeto pajamos kasmet pasipildytų apie 0,5 mlrd. eurų.

DIAGRAMA 5. PVM ATITIKTIES ATOTRŪKIO DYDIS ES ŠALYSE, PROCENTAIS, 2021 METAIS.

Šaltinis: Europos Komisija.

⁷ 2021 m. yra vėliausi metai, kuriuos Europos Komisija vertino savo 2023 m. rudenį paskelbtoje ataskaitoje.

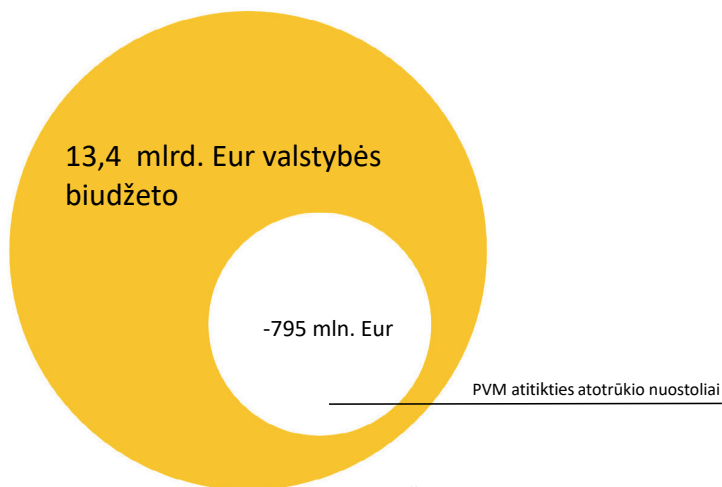
⁸ Europos Komisija, VAT Gap in the EU, Report 2023 – CASE, p. 25.

PVM atitikties atotrūkis Lietuvoje 2017–2021 m. sumažėjo apie 10 %. Tačiau mažėjo jis ir kitose šalyse. Prie šio pokyčio neabejotinai prisidėjo ne tik VMI pastangos, bet ir prekybos persikėlimas iš karantino metu uždarytų fizinių prekybos vietų į internetą. Be to, valstybės parama verslui pandemijos laikotarpiu buvo susieta su realių pajamų deklaravimu.

Tai, kad atitikties atotrūkis Lietuvoje yra vienas iš didžiausių ES, verčia manyti, kad jį nulemia pati mokesčių sistemos struktūra, o ne atskiri ir lengvai pašalinami trūkumai. Diferencijuotas pajamų apmokestinimas pagal veiklos formą ir pajamų tipą, palaiminant vienas formas lengvatomis ir apribojimais kitų sąskaita, skatina rinkos dalyvius ekonominę veiklą vykdyti tokiomis formomis, kurios buvo sukurtos ne juridinių, o fizinių asmenų tarpusavio mainams. Tai individualios veiklos.

Individualios veiklos apyvartos dažnai nėra išsamiai deklaruojamos ir dėl to nesiekia privalomos registruotis PVM mokėtoju ribos (45 tūkst. eurų per metus). Didžioji dalis iš apytikriai 200 tūkst. dirbančiųjų individualiai sukuria apyvartą, kuriai netaikomas PVM.⁹ Kita vertus, juridiniai asmenys, kurie yra PVM mokėtojai, dažnai konkuruoja su tais, kuriems prievolė mokėti PVM netaikoma. Galite įsivaizduoti, kur link ši konkurencija veda tuos juridinius asmenis.

DIAGRAMA 6. PVM ATITIKTIES ATOTRŪKIO SĄLYGOTI VALSTYBĖS BIUDŽETO PRARADIMAI 2021 METAIS.

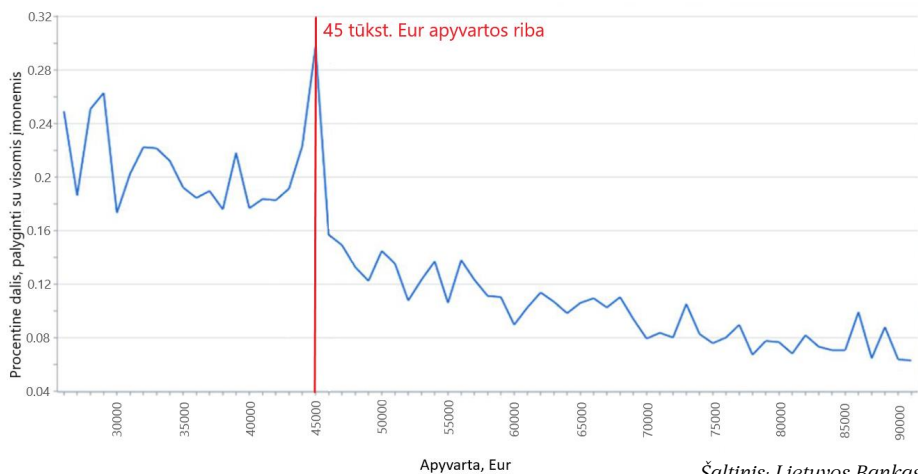
Šaltinis: Europos Komisija ir Finansų ministerija.

⁹ Egidijus Bikas, Gabija Malikonytė, *Assessment of Factors Determining VAT Gap: a Case Study of Lithuania*.

Tikėtina, kad lengvatinis atskirų veiklos formų apmokestinimas GPM ir jo sąlygota ekonomikos struktūra yra pagrindinis veiksnys, lemiantys ketvirtą didžiausią PVM nesurinkimą Lietuvoje (atitikties atotrūkį). PVM atotrūkis yra savotiškas mokestis, kurį susimokame už diferencijuotą pajamų apmokestinimo sistemą, sukurtą pereinamuju į rinkos ekonomiką laikotarpiu.

PVM atotrūkis yra savotiškas mokestis, kurį susimokame už diferencijuotą pajamų apmokestinimo sistemą, sukurtą pereinamuju į rinkos ekonomiką laikotarpiu.

DIAGRAMA 7. LABAI MAŽŲ ĮMONIŲ TELKTIS („SUSIGRŪDIMAS“) TIES 45 TŪKST. EURŲ METINĖS APYVARTOS RIBA.

Pastaba: pagal Lietuvos įstatymus, prievolė registruotis PVM mokėtoju atsiranda, pasiekus 45 tūkst. eurų metinę apyvartą.

Šioje diagramoje matyti, kaip pasiskirsto Lietuvos įmonių populiacija, suskirstius ją pagal įmonės metinės apyvartos dydžius. Kairėje skalės pusėje yra pačią mažiausią apyvartą sukurančios įmonės, o jų procentinė dalis bendroje įmonių populiacijoje yra didžiausia. Didėjant apyvartai, tokią apyvartą sukurančių įmonių skaičius tolydžio mažėja.

Tačiau artėjant link 45 tūkst. metinės apyvartos ribos, krevėje matyti anomalija: įmonių procentinė dalis ties šia apyvartos riba staiga ima didėti. Šią anomaliją galima paaiškinti tuo, kad įmonės arba nedeklaruoja dalies pajamų, arba atsisako dalies užsakymų, kad neperžengtų apyvartos ribos, už kurios atsiranda prievolė registruotis PVM mokėtoju.

EKONOMINIŲ PASKATŲ IŠKRAIPYMAI. Mokesčių sistema yra ne vien biudžeto pajamų surinkimo įrankis. Mokesčių sistema sukuria paskatas, kurios iškraipo įprastinę ekonominę elgseną. Pasitelkime daugeliui žinomą pavyzdį: GPM lengvatą mokantiems palūkanas už kreditą gyvenamajam būstui įsigyti.¹⁰ Paskolos palūkanas galima atimti iš savo apmokestinamųjų pajamų, todėl skolinimosi išlaidos atpinga.

Pirmas pavyzdys. Įsivaizduokite, kad turite du alternatyvius pasirinkimus: nuomotis ar pirkti būstą. Jei mėnesinė būsto nuomos kaina būtų lygi mėnesinei būsto paskolos palūkanų kainai, ekonomine prasme nebūtų skirtumo, ar būstą nuomotis, ar įsigyti. Būstą nuomodami, sumokėtumėt būsto savininkui už būsto panaudojimą tą pačią sumą, kurią sumokėtumėt bankui už jo suteiktos paskolos panaudojimą. Neatsižvelgiant į galimus palūkanų, nuomos, turto vertės pokyčius ateityje, trumpalaikės perspektyvos požiūriu tiek nuomotis, tiek pirkti ekonomine prasme būtų lygiaverčiai sprendimai.

Tačiau atsiradus GPM lengvatai palūkanoms už būstą, patraukliau tampa būstą įsigyti. Mokesčių lengvata palūkanoms yra paskata pirkti, o ne nuomotis. Galima sakyti, kad ji savotiškai iškraipo jūsų ekonominį pasirinkimą. Gera tai ar blogai, atskiras klausimas. Nesvarbu, kaip vertinate šios paskatos pranašumus, svarbu matyti ir jos kaštus: nuomininkai šia lengvata pasinaudoti negali, o būstą už paskolą įsigijusieji yra remiami likusiųjų mokesčių mokėtojų sąskaita. Lengvata yra paskata veikti kitaip nei veiktumėt rinkos sąlygomis.

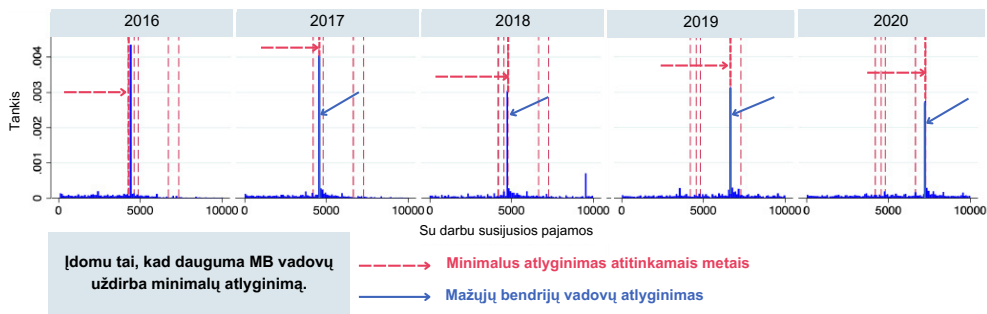
Antras pavyzdys. Jei lengvata būsto palūkanoms turi aiškų tikslą – paskatinti žmones įsigyti nuosavą būstą – tai kitos mokesstinės paskatos atsiranda vien dėl skirtingo atskirų pajamų rūšių apmokestinimo. Panagrinėkime mažųjų bendrijų dalininkus, kurie taip pat dirba bendrijų vadovais. Būdami dalininkais, jie turi teisę į dalį bendrijų išmokamų dividendų. Už vadovavimą bendrijai, jie taip pat gauna darbo užmokestį. Iš esmės dalininkai patys nusprendžia, kokią dalį atlygio gauti darbo užmokesčio, o kokią – dividendų forma.

Jei darbo užmokestis ir dividendai būtų apmokestinami vienodai, tuomet mažosios bendrijos dalininkui nebūtų jokio skirtumo, ar gauti darbo užmokestį, ar dividendus. Tačiau Lietuvos GPM tikrovė yra kitokia – darbo užmokestis apmokestinamas 20 % (iki 60 VDU ribos), o dividendai – 15 %. Šis apmokestinimo skirtumas sukuria paskatą mokėti kuo mažesnę atlygi-

¹⁰ Ši lengvata buvo panaikinta 2009 metais..

nimą, o likusį atlygį pasiimti paskirstyto pelno (dividendų) forma. Tai pavirtina faktiniai duomenys apie mažųjų bendrijų mokamus atlyginimus.

DIAGRAMA 8. MAŽŪJŲ BENDRIJŲ VADOVŲ (-IŲ) ATLYGINIMAI „SEKA“ PASKUI VYRIAUSYBĖS NUSTATYTUS MINIMALIOS ALGOS DYDŽIUS.

Šaltinis: Pasaulio bankas.

Mažųjų bendrijų vadovų (-ių) atlyginimai „seka“ paskui Vyriausybės nustatytus minimalius atlyginimo dydžius (MMA): €4,200 (2016); €4,560(2017); €4,800 (2018); €6,660 (2019); €7,284 (2020).

Trečiasis pavyzdys yra iš srities lengvatų, kurios buvo sukurtos paskatinti vienokią elgseną, tačiau iš tikrųjų lėmė visiškai priešingą nei tikėtasi rezultata. 2011 m. Seime buvo priimti pelno mokesčio įstatymo pakeitimai, kuriais labai mažoms įmonėms, t. y. toms, kurių metinė apyvarta nesiekia 1 mln. litų¹¹, vietoje 15 % pelno mokesčio tarifo buvo nustatyta lengvatinis 5 % tarifas. Prisiminkime, kad po Didžiosios recesijos daugelis smulkių įmonių patyrė rimtų finansinių sunkumų, o bankų paskolos jiems buvo praktiškai neprieinamos. Kuriant išskirtines apmokestinimo sąlygas labai mažoms įmonėms, buvo tikimasi, kad lengvata padės joms plėtoti verslą nuosavomis lėšomis.

Iš tikrųjų ši paskata pirmiausia paskatino labai smulkias įmones ne augti, o skaidytis. Kodėl? Pasiekę lengvatinio apmokestinimo apyvartos ribą, kurią peržengus 5 % pelno mokesčio tarifas virsdavo 15 % tarifu, įmonių akcininkai įsteigdavo kitą įmonę. Dabar tą patį verslą plėtodavo du tų pačių akcininkų įsteigti juridiniai asmenys ir abu naudojosi lengvata. Tą pačią procedūrą buvo galima vis kartoti, iš esmės išvengiant standartinio 15 % pelno mokesčio tarifo.

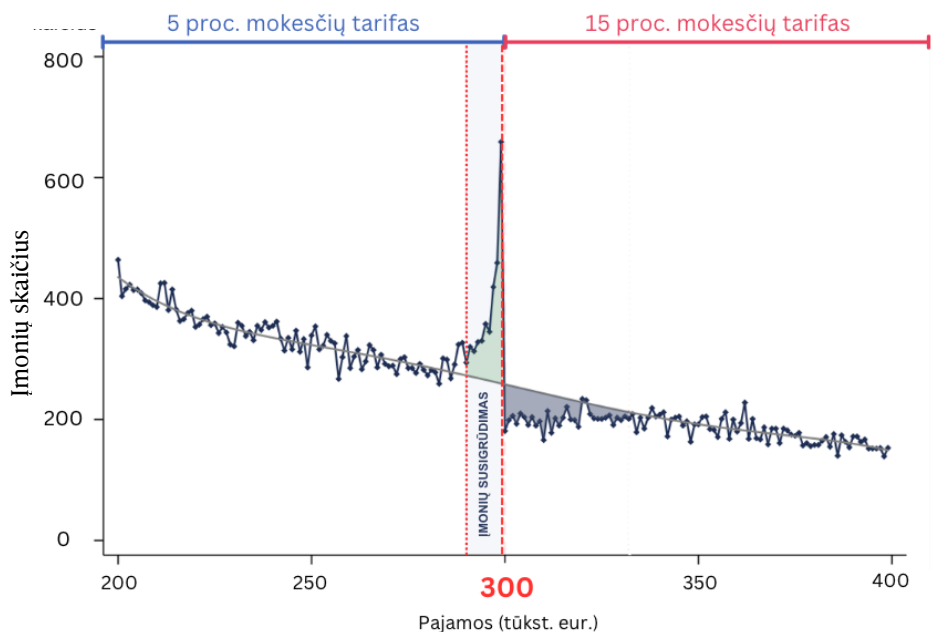
Pastebėjus įmonių skaldymosi praktiką, 2018 m. ši mokesstinė landa buvo uždaryta, apribojant tų pačių akcininkų ar su jais artimai susijusių asmenų

¹¹ Lietuvoje įvedus eurą, ši metinės apyvartos riba tapo 300 tūkst. eurų.

galimybes naudotis lengvatiniu tarifu steigiant vis naujas įmones. Tačiau išryškėjo kitas reiškinys: įmonių „grūstis“ ties lengvatinės apyvartos riba.

Lengvatinis pelno mokestis iki 300 tūkst. apyvartos sukuria paskatą neperžengti šios ribos. Neperžengti jos galima dviem būdais. Pirmasis – neaugti, tai yra nedidinti apyvartos. Antras – apyvartos, viršijančios 300 tūkst. eurų ribą, nedeklaruoti.

DIAGRAMA 9. SMULKIŲ ĮMONIŲ TELKTIS („SUSIGRŪDIMAS“) TIES 300 TŪKST. EURŲ METINĖS APYVARTOS RIBA, 2015-2020 METAIS.

Šaltinis: Pasaulio bankas.

Pastaba: pagal Lietuvos pelno mokesčio įstatymą, įmonės, kurių metinė apyvarta nesiekia 300 tūkst. apyvartos, moka lengvatinį pelno mokesčio tarifą – 5%. Peržengus 300 tūkst. apyvartos ribą, pelno mokestis išauga iki 15%.

Kaip diagramoje 7, ši kreivė parodo, kaip pasiskirsto Lietuvos įmonių populiacija, suskirsčius ją pagal įmonės metinės apyvartos dydžius. Kairėje x ašies pusėje yra apie 200 tūkst. metinę apyvartą sukuriančios įmonės, o jų procentinė dalis bendroje įmonių populiacijoje yra didžiausia. Didėjant apyvartai, tokių apyvartą sukuriančių įmonių skaičius tolydžio mažėja. Tačiau artėjant link 300 tūkst. metinės apyvartos ribos, kreivėje matyti anomalija: įmonių procentinė dalis ties šia apyvartos riba staiga ima didėti. Šią anomaliją galima paaiškinti tuo, kad įmonės arba nedeklaruoja dalies pajamų, arba atsisako dalies užsakymų, kad neperžengtų apyvartos ribos, už kurios nebegalioja lengvatinis 5% pelno mokesčio tarifas.

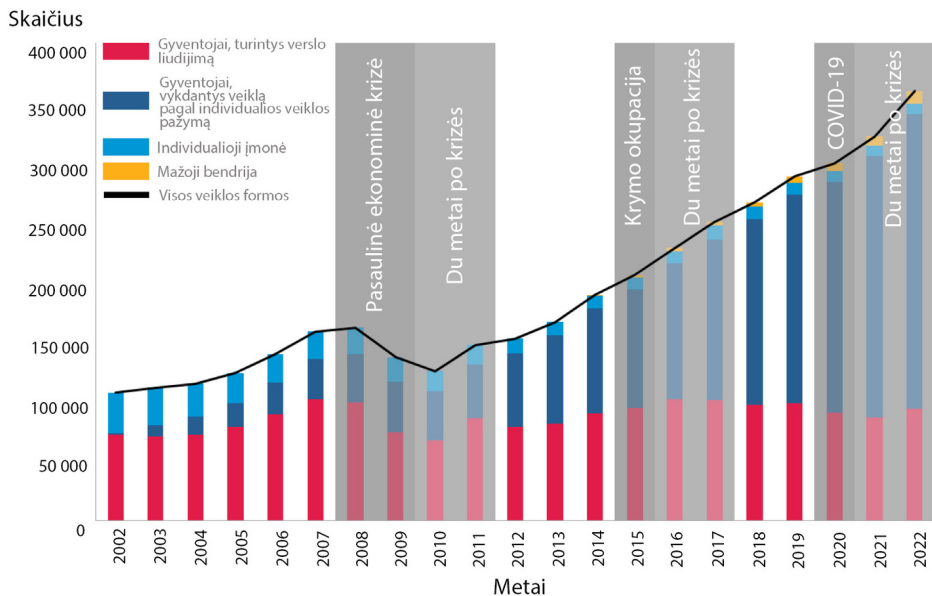
Ieškodami priežasčių, kodėl įmonės neauga, politikos formuotojai dažnai beda pirštu į bankus, sakydami, jog didelė bankų koncentracija rinkoje silpnina jų tarpusavio konkurenciją, o silpna konkurencija leidžia uždirbti pelną skolinant tik didžiausioms ir patikimiausioms įmonėms. Tačiau iš tiesų bankai tėra tik viena medalio pusė.

Kita pusė yra įmonių pajėgumas pasiskolinti. Šis pajėgumas, kaip rodo tyrimai, stipriai priklauso nuo dviejų veiksnių: įmonių dydžio (matuojamo metinės apyvartos dydžiu) ir jų amžiaus.¹²

Nieko nuostabaus. Bankai, vertindami įmonės pajėgumą sugražinti paskolą, vertina jos kredito istoriją. Neseniai įkurtos įmonės tokios istorijos neturi, tuo tarpu gyvuojančios ilgiau yra sukaupe keletą ar keliolika metų finansinius duomenis, kuriuos bankai gali įvertinti.

Kalbai pasisukus apie mokesčių sistemą, paskatinimas augti tampa tolygus mokesčių mažinimui. Todėl užduokime klausimą: ar pelno mokesčio lengvata labai smulkioms įmonėms paskatina jas augti?

DIAGRAMA 10. INDIVIDUALIOS VEIKLOS FORMŲ RAIDA LIETUVOJE, PAGAL INDIVIDUALIOS VEIKLOS IR JURIDINIŲ ASMENŲ FORMAS.

Šaltinis: Lietuvos Bankas.

¹² IMF working paper, Karim Foda, Yu Shi, and Maryam Vaziri, *Financial Constraints, Productivity, and Investment. Evidence from Lithuania*, 2022 gruodis.

Pasaulio banko tyrimai parodė, kad atvirkščiai: Lietuvoje galiojančios pelno mokesčio lengvatos labai smulkioms įmonėms, kurios nustoja galioti pasiekus metinę 300 tūkst. eurų apyvartos ribą, stabdo įmonių plėtrą ties šia riba arba verčia jas nedeklaruoti dalies pajamų. Lengvata, kurios tikslas buvo paskatinti įmones augti, sukūrė visiškai priešingą paskatą. Vengdamos prarasti lengvatą, jos siekia arba išlikti smulkiomis, arba dalį pajamų nuslėpti.¹³

Savo ruoštu smulkios įmonės, lyginant su vidutinėmis ir stambiomis, yra mažiau našios. Jos neturi galimybių pasinaudoti didesnio masto ekonomija, todėl jų darbuotojai dažnai dirba skirtingus darbus, užuot specializavęsi. Barbė devyndarbė niekuomet nebus našesnė nei devynios Barbės, pasidalijusios po vieną darbą.

**Barbė devyndarbė
niekuomet nebus
našesnė nei devynios
Barbės, pasidalijusios
po vieną darbą.**

Šie trys pavyzdžiai parodo, kaip mokesčių lengvatos ir skirtingas atskirų pajamų rūšių apmokestinimas sukuria paskatas, kurios iškraipo ekonominę elgseną. Šie iškraipymai lemia, kad išteklių panaudojami ne pačiu geriausiu būdu. Kuo daugiau atsiranda mokesčių sistemos lemtų elgsenos iškraipymų, tuo didesnius visuomenės gerovės praradimus jie lemia.

Jei smulkios įmonės neauga, neauga ir jų darbo našumas. Jei dėl mokesčių lengvatų daugiau žmonių pasirenka būti individualiais verslininkais, o ne dirbti pagal darbo sutartį, tai nukenčia darbo pasiūla rinkoje, kuri savo ruoštu riboja įmonių galimybes augti. Jei įmonės dalį veiklos vykdo neformaliai, mažėja jų galimybės gauti banko kreditą ir plėsti savo veiklą. Ekonomistai visus šiuos praradimus vadina visuomeniniu nuostoliu (angl. deadweight loss).

¹³ *The World Bank, Micro Enterprises and Self-employed Tax Regulatory Assessment for Removing Hurdles to Growth, 2022 gruodis. TSI projektų ataskaitos - LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖ (lrv.lt).*

V. KUO SUSIMOKAME UŽ NESURINKTUS MOKESČIUS?

„Dėl esamų ir būsimų varganų pensijų kalta ne demografija, ne ekonomika, bet netramdomas mažumos godumas, jų neproporcinga galia ir masių apatija.“

prof. Romas Lazutka

ŠVIETIMO IR SVEIKATOS APSAUGOS PRIVATIZACIJA IR NELYGIOS GALIMYBĖS

Prieš trejus metus Kauno rajono savivaldybė nusprendė, kad, siekdama gesresnių moksleivių bendrojo lavinimo pasiekimų, ji subsidijuos šeimų išlaidas korepetitoriams, padengdama fiksuotą valandinį korepetitoriaus atlygį. Tokiu būdu tėvai, kurie anksčiau dėl riboto šeimos biudžeto neįstengė savo vaikams pasamdyti privačiai dirbančių mokytojų, dabar tokią galimybę turės.

Kauno rajono savivaldybės pavyzdžiu šįmet pasekė Rokiškio rajono savivaldybė. Šioje savivaldybėje iš viso dirba 150 pedagogų. Apie pusę jų moko pagal aukštesnių – nuo 5 iki 12 klasių – klasių programas. Kadangi korepetitoriai paprastai samdomi 11-12 klasių moksleiviams, kuriems būtina geriau išlaikyti tarpinius ir baigiamuosius egzaminus, galime daryti prielaidą, kad korepetitoriais Rokiškyje dirbs 75 mokytojai. Dr. Unės Kaunaitės paskaičiavimais¹⁴, subsidija korepetitoriams „<...> potencialiai savivaldybei gali kainuoti pusę gimnazijų pedagogų atlyginimų. Kitaip tariant, pridėjus šias lėšas, būtų galima gerokai padidinti šių pedagogų atlyginimus (apie 50 %).“

Kokias ilgalaikes pasekmes, teigiamas ir neigiamas, sukels tokia subsidija? Ar dėl to padaugės mokytojų, ar pavyks pritraukti naujų pedagogų? Ar pagerės bendri savivaldybės bendrojo ugdymo rezultatai? Kas nutiks mokykloje dirbančių paklausiausių dalykų – matematikos, gamtos mokslų, kalbų – mokymui, geriausiems mokytojams susimažinus savo darbo krūvius

¹⁴ LRT, Unė Kaunaitė, Kai valstybė ima samdyti korepetitorius.

mokykloje ir daugiau laiko skiriant darbui korepetitoriais, kur gaunamas didesnis atlygis. U. Kaunaitė konstatuoja: „Mano kalbinti mokytojai (dažniausiai – matematikai) svarstyti grįžti į klases, jei atlyginimai būtų gerokai didesni, tačiau šiuo metu finansinės galimybės dirbant individualiai daug geresnės.“

Tikėtina, kad geriausi matematikos, gamtos mokslų ir kalbų mokytojai pasitrauks į šią privačią praktiką. Dėl šios priežasties dėstomųjų dalykų mokymo kokybė Rokiškio

savivaldybės mokyklose kris, tad savo vaikams norintys aukštesnių pasiekimų ir galimybių toliau save lavinti tėvai bus priversti samdyti korepetitorius vien tam, kad užlopytų mokymosi spragas ir prisivytų tą pasiekimų lygį, kuris anksčiau buvo prieinamas bendrojo lavinimo mokyklose. Tikėtina, kad, bendrai paėmus, mokinių pasiekimų rezultatai nepagerės, bet ugdymas vis labiau persikels į privačias korepetitorių praktikas.

Privatizuojant švietimą, švietimo išteklių nepagausėja, nes tiek viešas, tiek privatus švietimas remiasi tais pačiais žmogiškais ištekliais – mokytojais. Jiems migruojant iš viešojo į privatų švietimą, galimybės užsitikrinti aukštesnę švietimo kokybę savo vaikams tampa prieinamos tik aukštesnių pajamų šeimoms. Dalis talentingų vaikų dėl to netenka galimybės atskleisti savo talentų, o galimybės nepasiturintiems vis mažėja. Skurdi viešojo švietimo būklė virsta dar didesne pajamų nelygybe.

Ši migracija iš skurdžiai finansuojamo viešojo sektoriaus į kiek labiau pasiturintį privatų lems ir politikos pokyčius. Tėvams dabar rūpės korepetitoriaus paslaugos kokybė, už kurią jie mokės ne tik savivaldybės subsidija, bet dažnu atveju primokės iš savo kišenės.

Ar jiems rūpės viešojo švietimo kokybė? Savąsias problemas jie bus išsprendę, tad jų politinis dėmesys viešai prieinamam švietimui mažės. Kartu su švietimo migracija, į privačius interesus išmigruos ir rinkėjų politinis dėmesys. Įsitvirtins dviejų lygių bendrojo lavinimo sistema: privati pasiturintiems, o viešoji – visiems likusiems.

Panaši viešųjų paslaugų privatizacija vyksta ir valstybinės sveikatos prie-

Privatizuojant
švietimą, švietimo
išteklių nepagausėja,
nes tiek viešas, tiek
privatus švietimas
remiasi tais pačiais
žmogiškais ištekliais –
mokytojais.

žiūros srityje. Gydytojas Ričardas Peldžius neseniai rašė: „Nemokama medicina miršta. Ji miršta su visais perdegusiais, išėjusiais iš darbo, iš namų, iš proto ar iš gyvenimo medikais. Sveikatos apsaugos sistema vis dar laikosi ant paskutinių dūmų, nes kuro bake jau nebeužtenka. Taip pat ji laikosi ant burtų, užkalbėjimų ir pasakų apie pašaukimą, duotas priesaikas, heroizmą, etc.“

„Norai aiškūs. O kaip galimybės? Jos ribotos, nes valstybės resursai kiauři. Kodėl? O todėl, kad po daugiau nei 30-ies Nepriklausomybės metų vis dar slepiami mokesčiai, nesurenkamas biudžetas, vagiama viskas, kas neprikal-ta, todėl visos „nemokamos“ paslaugos laikosi visų pirma ant mažų sveika-tos paslaugų įkainių.“

„Na negali gydytojo specialisto konsultacija žmogui nekainuoti nieko, o iš biudžeto būti apmokama pigiau nei padangų keitimas. <...> Tą skirtumą tarp lūkesčių ir resursų visų pirma ir kompensuoja patys medikai. Kodėl visi dirba po pusanthro etato? Nes nori bent taip kažkiek oriai užsidirbti. <...> O kiek tos rėkiančios ir reikalaujančios visuomenės dirba pusanthro etato? Čia 12 val. per dieną nepertraukiamo darbo, dirbant 5 dienas per savaitę nuo 8 iki 20 valandos“, – reziumuoja R. Peldžius.

Taigi prastas viešai prieinamos sveikatos apsaugos finansavimas sukuria prielaidas atsirasti „mokamoms poliklinikoms ir ligoninėms. Tai natūralu, mat ten, kur yra paklausa, atsiras ir pasiūla. Lygiai taip, kaip ir mokyklų atveju, vieša ir privati medicina disponuoja tuo pačiu žmogiškuoju ištekliu – gydytojais ir slaugytojomis. Šioms migruojant į privačią mediciną, atsiranda jų trūkumas valstybinėse ligoninėse. Dėl to ilgėja pacientų eilės valstybinėse sveikatos įstaigose, o darbo krūviai auga.

Tad ir sveikatos srityje artėjame prie lūžio taško. Tik tas lūžis nebus toks aki-vaizdas, kaip tilto griūtis Kėdainiuose. Vaizdingesnį palyginimą pateikė jau cituotas gydytojas: „[Valstybinė medicina] yra labai didelis kašalotas, išmes-tas į krantą. Ji taip lėtai, dar pusiau gyva būdama, pūva, kad net nesuprasi, nudvėsė visai ar dar truputį gyva.“

2023 m. viduryje iš įvairių Lietuvos gydymo įstaigų išėjo beveik šimtas medi-kų ir kitų specialistų. Iš Vilniaus Centro poliklinikos pasitraukė 40 darbuoto-jų – ne tik poliklinikos skyrių vadovai, bet ir beveik visa administracija, ūkio darbuotojai, negana to, atsistatydino gydymo taryba, o galiausiai Vilniaus meras atleido ir patį poliklinikos vadovą. Zarasų ligoninę paliko dvylika gy-dytojų, kurie nesutiko su savivaldybės įgyvendintu ligoninės reorganizavi-mu. Problemos dėl darbą paliekančių medikų kilo ir Raseiniuose – miesto

ligoninę dėl naujo įstaigos vadovo konkurso planuoja palikti septyni darbuotojai. Skaudžiausia, kai gydytojai ne tik išeina iš darbo, bet pasitraukia iš gyvenimo. Tokių atvejų Lietuvoje 2023 metais buvo bent trys.

.....

**Tačiau ar nebus
taip, kad už prastai
finansuojamas
švietimo ir sveikatos
paslaugas, vėliau
mokėsime brangiau?**

..... Neužtikrinant tinkamo viešai teikiamų švietimo ir medicinos paslaugų finansavimo, vis didesnę jų dalį teiks privatus sektorius. Savaime tai nėra blogai – viešųjų paslaugų pasiūlą, kurios nebėra pajėgus užtikrinti viešasis sektorius, užpildo privatūs paslaugų tiekėjai. Privatus švietimas ir medicina Lietuvoje pastaraisiais metais sparčiai augo. Nesikeičiant viešojo sektoriaus finansavimui, jis auga ir toliau.

.....

Tačiau ar nebus taip, kad už prastai finansuojamas švietimo ir sveikatos paslaugas, vėliau mokėsime brangiau? Kitaip tariant, ar nebūtų pigiau šias paslaugas tinkamai finansuoti mokesčiais ir teikti visiems prieinamu būdu, o ne atskirai pirkti iš privačių tiekėjų?

Žvelgiant per masto ekonomijos prizmę, didesnis viešai teikiamų paslaugų tiekimo mastas lemia mažesnę jų kainą. Tai ypač akivaizdu šiuolaikinėje medicinoje, kur moderni diagnostinė įranga kainuoja milijonus eurų. Didelėse ligoninėse, kuriose sutelkta moderni aparatūra ir dirba kvalifikuotų gydytojų ir slaugytojų komandos, teikiamų paslaugų savikaina yra mažesnė nei nedidelių privačios medicinos įstaigų, kurios neturi pakankamo pacientų srauto, kad galėtų užtikrinti nuolatinį šios įrangos panaudojimą ir atsiperkamumą.

Privačios medicinos įstaigos dažnai net neinvestuoja į brangią diagnostinę aparatūrą: gydytojų migracija tarp valstybinės ir privačios medicinos įgalina jas brangius tyrimus atlikti viešose medicinos įstaigose, o tolimesnėms konsultacijoms ir gydymui susigrąžinti pacientus pas save. Taip vyksta kaštų socializacija ir naudos privatizacija: tegul brangios diagnostikos kaštus pa-

.....

**Taip vyksta kaštų socializacija ir naudos
privatizacija: tegul brangios diagnostikos kaštus
padengia visi mokesčių mokėtojai, o pinigus iš
pacientų pasiimsime mes.**

.....

dengia visi mokesčių mokėtojai, o pinigus iš pacientų pasiimsime mes.

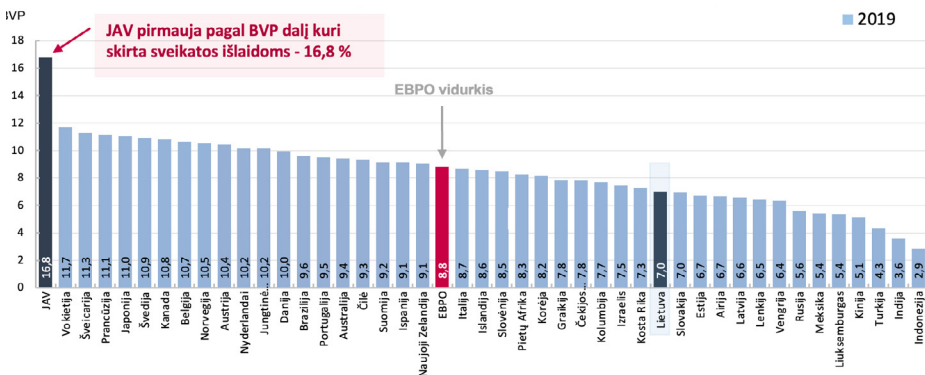
Šalyse, kuriose medicinos paslaugas teikia privatus sektorius, išlaidos joms sudaro didesnę dalį nacionalinių pajamų nei tose, kuriose sveikatos apsauga įgyvendinama per viešai finansuojamas ligonines ir poliklinikas. To pavyzdys yra JAV, kurioje sveikatos apsaugai skiriama net 17 % bendrojo vidaus produkto. EBPO šalių vidurkis yra apie 9 % nuo BVP.

Na gerai, mokėsime daugiau, bet gal pagerės mūsų visuomenės sveikata: pailgės žmonių darbingo gyvenimo amžius?

Šie rodikliai gerės, bet gerės tik vienai visuomenės grupei: tiems, kurie gali už paslaugas susimokėti. Kitaip tariant, atsiras nematoma skiriamoji linija tarp tos visuomenės dalies, kuri gali mokėti už sveikatos priežiūrą ir tų, kurie negali.

Tų, kurie mokėti negali, sveikatos rodikliai veikiausiai negerės vien todėl, kad paslaugos taps tolydžio vis sunkiau prieinamos. Dėl eilių savalaikę diagnostiką ir terapiją pasinaudos vis mažesnė senstančios populiacijos dalis. Tai nieko gero nežada ne tik jų pačių gyvenimo kokybei, bet ir visiems likusiems.

DIAGRAMA 11. EBPO ŠALIŲ IŠLAIDOS SVEIKATOS APSAUGAI 2019 METAIS, PROCENTAIS NUO BVP.

Šaltinis: Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija.

LAIKINAS IR NETVARUS KRAŠTO APSAUGOS FINANSAVIMAS.

2023 metais Lietuva įvedė laikiną bankų solidarumo įnašą. Šis įnašas pagal įstatymą skirtas šalies karinio mobilumo ir karinės transporto infrastruktūros projektams finansuoti. Jo atsiradimą lėmė netipinės aplinkybės:

Europos centrinio banko (ECB) atsakas į pandemijos pasekmes ir išaugusią infliaciją. Visa tai lėmė nelauktą ir ypač reikšmingą bankų pelno prieaugį.

Lietuvos bankas pasiūlė priemonių paketą, kaip be neigiamo poveikio finansiniam stabilumui šalies bankai galėtų prisidėti prie visuomenės poreikių. Taip atsirado šis laikinas įnašas, kuriuo buvo nuspręsta finansuoti karinės infrastruktūros plėtrą: kariuomenės bazes, kelius bei poligonus. Per du metus, kuriuos galios šis įnašas, juo iš bankų planuojama surinkti apie 440 mln. eurų pajamų. 2023 m. pagal pirminius skaičiavimus buvo surinkta apie 250 mln. eurų.

Tačiau prisiminkime, kad šis įnašas – laikinas. 2024-ieji yra paskutiniai metai, kada bankai jį mokės. Vien išlaikyti esamą, tai yra 2,77 proc. BVP siekiantį gynybos finansavimą, kasmet nuo 2025 metų reikės patiems surinkti bent 250 mln. eurų papildomų biudžeto pajamų, kurias pastaruosius du metus sudarė bankų solidarumo įmokos.

Be viso to, tikrieji ilgalaikiai Lietuvos gynybos poreikiai yra ne 2,77 proc., bet arčiau 3 proc. nuo BVP¹⁵. Taigi, papildomai vien gynybos reikmėms nuo 2025 metų į valstybės biudžetą kasmet papildomai reikės surinkti apie 550 mln. eurų.

SKURDŽIOS SENATVĖS PENSIJOS. EBPO paskelbė, kad šiandieninei Lietuvos jaunajai kartai išėjus į pensiją, jų senatvės pensija sudarys viso labo 28,9 % vidutinio darbo užmokesčio.¹⁶ (Palyginimui pasakytina, kad šiandien senatvės pensijos Lietuvoje sudaro apie 43 % vidutinio šalies darbo užmokesčio.)

Pagal šį rodiklį Lietuva bus paskutinė tarp EBPO šalių (38 EBPO narių vidurkis yra 51 %). Lietuva senatvės pensijoms finansuoti šiuo metu skiria 6 % nuo BVP, tuo tarpu ES vidurkis – dvigubai didesnis – 12 %.

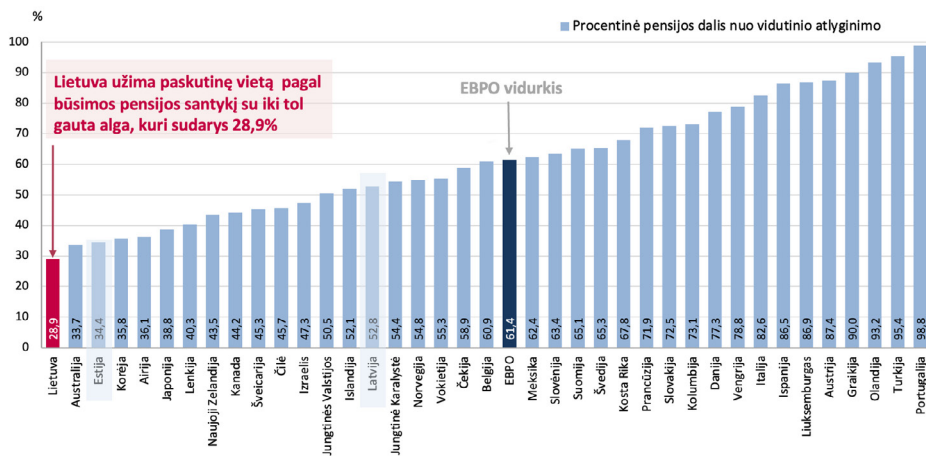
Galite sakyti, o kuo čia dėti gyventojų pajamų mokesčiai? Juk tai Sodros sritis. Pensijos finansuojamos Sodros įnašais.

Nuo 2018 metų pensijos dalis, vadinama bazinė pensija, yra finansuojama iš valstybės biudžeto. Taigi, ne Sodros įmokomis, o mokesčiais.

¹⁵ 2022 m. Lietuvos bendrasis vidaus produktas (BVP) siekė 67,4 mlrd. Eurų.

¹⁶ 2022 m. LRT, Liūdna senatvė Lietuvos jaunimui: tapę pensininkais gaus vos 30 proc. dabartinio atlyginimo.

DIAGRAMA 12. EBPO ŠALYSE 2000 M. GIMUSIŲ IR 2022 M. PRADĖJUSIŲ DIRBTI ASMENŲ BŪSIMOS PENSIJOS SANTYKIO SU VIDUTINIU JŲ GAUTU ATLYGINIMU (PAKEITIMO NORMOS) PROGNOZĖ, PROCENTAIS NUO GAUTO VIDUTINIO ATLYGINIMO.

Šaltinis: Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija.

Pastaba: Lietuvoje pakeitimo norma yra pati žemiausia tarp EBPO šalių. Jei nebus keičiamas pensijų finansavimas, šandieniniai dvidešimtmečiai, išėję į pensiją, gaus tik 28,9% iki tol gautos vidutinės algos. Estijoje pakeitimo norma sieks 34,4 proc., o Latvijoje – 52,1 proc.

VI. „GYVULIŲ ŪKIS“ KAIP MOKESTINIŲ LENGVATŲ IDEOLOGIJA

Tikriausiai esate girdėję apie „gyvulių ūkį“? „Ūkį“ jau minėjome skiltyje apie dabartinės Lietuvos mokesčių sistemos ištakas. Prieš gerus du dešimtmečius šią alegoriją Lietuvos mokesčių sistemai apibūdinti pasitelkė prof. Raimondas Kuodis.

Knygą, pavadintą „Gyvulių ūkis“, dar 1945 m. išleido britų žurnalistas G. Orwellas. Šioje knygoje jis pateikia satyrinę bolševikinio režimo alegoriją. Knygoje ūkio gyvuliai sukyla prieš prasigėrusį ir apsileidusį ūkio šeiminingą poną Džounsą. Džounsas su žmona neša kudašių iš fermos, o gyvuliai perima jos valdymą. Sukilėliai paskelbia septynis principus, pirmasis kurių įtvirtina visų gyvulių lygybę.

Pamažu, bet metodiškai, kiaulių klanas su savo vadu Napoleonu – Stalino prototipu – įtvirtina savo autokratiją. Palaikomas bandos avių, išvien mekenančių šūkį „keturios kojos gerai, o dvi – blogai“, kiaulių klanas pašalina savo priešininkus. Tarp jų ir stiprų, bet naivų arklį Bokserį, kuris ūkyje atlieka daugumą darbų.

Praeina keletas metų. Pono Džounso jau seniai nebėra. Tačiau Napoleonas ir jo parankiniai tampa panašūs į tuos, prieš kurių valdžią jie sukilo. Jie pradeda lošti kortomis, girtauti ir vaikščioti ant dviejų kojų. Avių banda pakeičia savo mekenimą: „keturios kojos gerai, dvi – dar geriau“.

Septynis sukilimo principus pakeičia vienas: „visi gyvuliai lygūs, bet kai kurie lygesni už kitus“.

Septynis sukilimo principus pakeičia vienas: „visi gyvuliai lygūs, bet kai kurie lygesni už kitus“.

Prof. R. Kuodis „gyvulių ūkio“ alegoriją taip išpopuliarino, kad G. Orwello knyga Lietuvoje tapo viena perkamiausių. Tačiau vienas klausimas daugeliui liko neatsakytas: kuo G. Orwello „gyvulių ūkis“ panašus į Lietuvos GPM sistemą?

JEI PADIDINSIME
MOKESČIUS, LIETUVOS VERSLAS TAPS
NEBEKONKURENCINGAS

VERSLININKAI
LABIAU RIZIKUOJA,
TODĖL TURĖTŲ
MOKĖTI MAŽESNIUS
MOKESČIUS

MOKESČIAI
SMAUGIA VERSLA
IR SKATINA GYVENTI
IŠ PASALPŲ

VISI GYVULIAI
LYGUS, BET KAI
KURIE LYGESNI!

MOKESČIAI YRA
BAUSMĖ UŽ SĖKMĘ

Prisiminkime pagrindinį kiaulių valdžios principą: „visi gyvuliai lygūs, bet kai kurie lygesni už kitus“. Gyvulius pakeitus mokesčių mokėtojais, išeitų „visi mokesčių mokėtojai lygūs, bet kai kurie lygesni už kitus“. Ką reiškia lygesni? Reiškia tai, kad jų gaunamos pajamos apskaičiuojamos ir apmokestinamos kitaip, nei kitų.

Kaip tai pateisinama? Prisiminkime mūsų mokesčių sistemos ištakas: visi dėjosi kažkuo ypatingi ir turėjo skirtingų galių paveikti politikus. Krepšininkus, jūrininkus, žemdirbius, žurnalistus (arba tiksliau – laikraščių leidėjus) ir advokatus. Vieni garsina Lietuvą ir iš jos pabėgsią, jei negaus mokesčių lengvatų. Kitus nuskriaudė kolūkių griovėjai, nors ant tų griuvusių susikūrė individualūs ūkininkų ūkiai. Vėliau jie patyrė dar vieną neteisybę, nustačius mažesnes subsidijas nei ES senbuvių ūkininkams – tad teisybę atkurti turime mokesčių lengvatomis.

Kultūros veikėjai nusipelnė Lietuvos nepriklausomybei, tai negalima palikti mokesčių lengvatomis nepamaloninus ir jų. Žurnalistai ir jų leidėjai? Politikai visais laikais jų bijo, o anksčiau „ketvirtosios valdžios“ bijojo daug labiau nei šiandien. Todėl nesuteikti mokesčių lengvatų šiai grupei buvo tolygu politinei savižudybei. Grybų ir uogų rinkėjai?¹⁷ Juk prisimenate dvieilį: „Jei ne grybai ir ne uogos, dzūkų mergos būtų nuogos“. Nuogos dzūkų mergos gali ateiti į Seimą. Todėl pajamos iš grybų ir uogų turi būti neapmokestinamos.

„Gyvulių ūkyje“,
kuriame visi mokesčių
mokėtojai yra lygūs,
bet vieni lygesni
už kitus, vyksta
nuolatinės varžybos,
kas greičiau pasieks
dugną, kur mokesčių iš
viso nereikia mokėti

Visur kvepia saldžiais politiniais dividendais, dalijamais kitų mokesčių mokėtojų sąskaita. Nepamirškime ir verslo poreikių – kitaip nebus investicijų, o esamos pabėgs į Estiją.

Galiausiai, kodėl į lengvatų eilę negalėtų atsistoti bet kuri geriau organizuota visuomenės grupė ir papasakojusi gaudžią istoriją apie tai, kaip jos nariai, dirbdami nevienodomis konkurencinėmis sąlygomis su tais, kurie lengvatas jau turi, greitai atsидurs raudonojoje knygoje? „Gyvulių ūkyje“, kuriame visi mokesčių mokėtojai yra lygūs, bet

¹⁷ Žr. LR GPM įstatymo 17-ojo str. 1-oios dalies 24-ąjį punktą.

vieni lygesni už kitus, vyksta nuolatinės varžybos, kas greičiau pasieks dugną, kur mokesčių iš viso nereikia mokėti (angl. race to the bottom).

Todėl šiandien turime susiformavusią sistemą, kurioje skirtingų veiklų (grybų ir uogų rinkimas), veiklos formų (individuali veikla) ir atskirų rūšių pajamos (darbo pajamos, dividendai, palūkanos, kapitalo prieaugis) yra pirmiausia skirtingai skaičiuojamos, o paskui skirtingai apmokestinamos. Dėl to mokesčių mokėtojai kaip ir lygūs, bet kai kurie lygesni už kitus. Lygesni šiose varžybose laimi.

Aukšti mokesčių tarifai nepavirsta aukštomis biudžeto pajamomis – išimtys ir lengvatos lygesniems už lygiuosius biudžeto „sūryje“ sukuria tiek akučių, kad mažai lieka paties sūrio.

|||||

**Aukšti mokesčių
tarifai nepavirsta
aukštomis biudžeto
pajamomis – išimtys ir
lengvatos lygesniems
už lygiuosius biudžeto
„sūryje“ sukuria tiek
akučių, kad mažai
lieka paties sūrio.**

|||||

VII. VYVYRAUJANTYS NARATYVAI: KAIP „GYVULIŲ ŪKĮ“ GINA SUINTERESUOTI ASMENYS

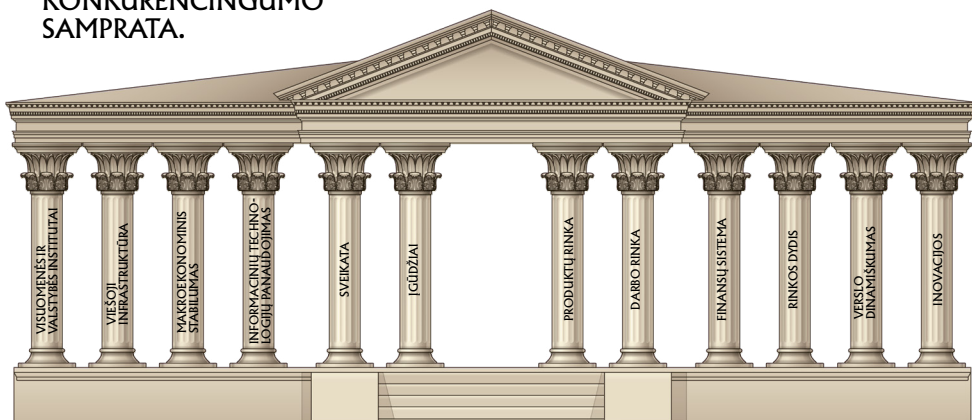
- „mokesčiai yra bausmė už sėkmę“
- „jei padidinsime mokesčius, Lietuvos verslas taps nekonkurencingas“
- „mokesčiai jau ir taip yra dideli“
- „mokesčiai smaugia verslą ir skatina gyventi iš pašalpų“
- „reikia efektyvinti viešąjį sektorių ir mažinti biurokratų skaičių, o ne didinti mokesčius“
- „tie, kurie imasi verslo, labiau rizikuoja, todėl turi mokėti mažesnius mokesčius nei dirbantieji“
- „progresiniai mokesčiai atbaido talentus“
- „pirma reikia iškepti didesnę gerovės pyragą, o tik tada pradėti jį dalinti“
- „viešojo sektoriaus darbuotojai (mokytojai, gydytojai, valstybės tarnautojai, kariai) nekuria pridėtinės vertės. Pridėtinę vertę kuria tik verslas“
- „valstybės biudžetas yra kiauras rėtis, kurio jokiais mokesčių didinimais neužpildysi“

VIII. DU ŠALIŲ KONKURENCINGUMO TIPAI

„Ištisus tūkstantmečius ekonominio augimo nebuvo arba jis buvo menkas. Staiga, pradedant paskutiniais XVIII a. dešimtmečiais, augimas įgavo pagreitį. Kas tai lėmė? Industrializacija? Taip. Bet kartu ir šiuolaikinė valstybė, kuri išsibarsčiusias teritorijas apjungė į bendras rinkas ir užtikrino jose tvarką, kurioje galėjo plėtotis komerciniai mainai. Valstybė, jei apibrėšime ją kaip instituciją, disponuojančia teisėto jėgos panaudojimo monopolija tam tikroje teritorijoje, yra vienas iš trijų didžiausių žmonių padermės išradimų – išvien su žemės ūkio atsiradimu ir elektra.“

Financial Times, Janan Ganesh, Welcome to the era of the non-state actor

PASAULIO EKONOMIKOS FORUMO NAUDOJAMA VALSTYBIŲ KONKURENCINGUMO SAMPRATA.

VISUOMENĖS IR VALSTYBĖS INSTITUTAI

- Piliečių saugumas
- Nuosavybės užtikrinimas
- Pasitikėjimo lygis
- Valdysenos (viešosios ir korporatyvinės) kokybė

VIEŠOJI INFRASTRUKTŪRA

- Keliai
- Perdavimo tinklai
- Uostai

MAKROEKONOMINIS STABILUMAS

- Infliacija
- Valstybės skola

INFORMACINIŲ TECHNOLOGIJŲ PANAUDOJIMAS

- Mobilųjų įrenginių skvarba
- Interneto prieiga

SVEIKATA

- Naujagimio sveiko gyvenimo trukmė

ĮGŪDŽIAI

- 25-mečio mokykloje praleisti metai
- Darbuotojų apmokymai įmonėse
- Pameistrystės paplitimas
- Kritinio mąstymo ugdymas

PRODUKTŲ RINKA

- Mokesčių lengvatų ir subsidijų nulemti rinkos iškraipymai
- Prekybos apribojimai
- Įmonių tarpusavio konkurencija

DARBO RINKA

- Darbuotojų teisės
- Mokesčiai darbo pajamoms
- Darbuotojų ir darbdavių bendradarbiavimas
- Darbuotojų mobilumas

FINANSŲ SISTEMA

- Suteiktų paskolų privačiam sektoriui apimtis
- Rizikos kapitalas
- Akcijų rinkos dydis
- Bankų patikimumas

RINKOS DYDIS

- BVP vienam gyventojui
- Importo dydis, lyginant su BVP

VERSLO DINAMIŠKUMAS

- Verslo steigimo kaštai ir trukmė
- Įmonių nemokumo teisinis reglamentavimas
- Įmonių ir universitetų bendradarbiavimas
- „Startuolių“ gausa

INOVACIJOS

- Patentų ir prekių ženklų paraiškų skaičius
- Išlaidos tyrimams ir naujiems produktams
- Kainos / kokybės kriterijai pirkimuose
- Inovacijų grupės (klasteriai)

Pradėję kalbėti apie mokesčių reformą, iš savo pašnekovų dažnai išgirsite tokį teiginį: „Jeigu padidinsime mokesčius, Lietuvos verslas taps nekonkurencingas.“ Ką reiškia

konkurencingas ar nekonkurencingas verslas arba šalis?

Pirmą kartą šalių konkurencingumo indeksą Pasaulio ekonomikos forumas (PEF)¹⁸ paskelbė 1979 metais. Iki tol buvo įprasta manyti, kad šalies bendrojo vidaus produkto (BVP) dydis ir jo augimas (arba mažėjimas) yra pagrindiniai šalių ekonominio pajėgumo rodikliai. Tačiau ekonomistai jau tada atkreipė dėmesį, kad BVP, kaip šalies ekonominės „sveikatos“ rodiklis, turi savų trūkumų – BVP atspindi sukurtą pridėtinę vertę, bet neatspindi visuomenės jau sukaupto įvairių formų turto: tiek žmogiškojo kapitalo (žinių, įgūdžių, gebėjimų bei socialinių ryšių), tiek fizinio (ekonominės infrastruktūros), tiek finansinio.

Pasitelkdami vien tik BVP rodiklius šalių ekonominiam pajėgumui nustatyti, darytume tą pačią klaidą kaip gydytojas, kuris paciento fizinės sveikatos būklę vertintų tik pagal vieno tyrimo rezultatus. Žmogaus organizmas susideda ne vien iš širdies ir kraujagyslių. Ne mažiau gyvybiškai svarbias funkcijas atlieka ir kepenys, inkstai, plaučiai ir t. t. Todėl norint visapusiškai įvertinti sveikatą, būtina pasitelkti visų gyvybiškai svarbių organizmo funkcijų tyrimus.

Minėtas Pasaulio ekonomikos fo-

¹⁸ Jei negirdėjote apie Pasaulio ekonomikos forumą, tuomet tikrai girdėjote apie pasaulinio verslo ir politikos elito kasmetines konferencijas Šveicarijos slidinėjimo kurorte Davose. Šias konferencijas organizuoja PEF.

rumas, kasmet skelbiantis 141 pasaulio šalies konkurencingumo tyrimus, konkurencingumą apibrėžia taip: „Tai šalies institucijų, vykdomos politikos ir kitų veiksnių derinys, kuris nulemia bendrą šalies našumą“.

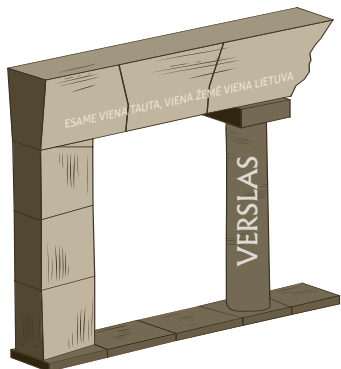
Kas yra „našumas“? Našumas reiškia papildomą vertę, sukuriama vidutiniškai per laiko tarpą – tarkim, vieną valandą. Pvz.: jeigu skutame bulves, galime suskaičiuoti, kiek bulvių nuskutame per valandą. Jei šalies ekonomika būtų taip specializuota, kad užsiimtų vien bulvių skutimu, galima būtų sakyti, kad vidutinis jos našumas yra per metus nuskustų bulvių kiekis, padalytas iš valandų, kurias visi bulvių skutėjai skyrė joms nuskusti.

Atkreipkite dėmesį, kad našumas nereiškia vien darbuotojų apsukrumo ir miklumo. Našumas apima visų išteklių – darbo (darbuotojų žinių ir sugebėjimų bei jų sveikatos) ir fizinio kapitalo (įrengimų ir infrastruktūros) – panaudojimą. Kitaip tariant, sąveiką tarp atskirų veiksnių, lemiančią didžiausią našumą. Visų šių išteklių dermė lemia, kiek vidutiniškai papildomos ekonominės vertės visuomenė pajėgi sukurti.

PEF šalių konkurencingumo indeksas sudaromas atsižvelgiant į dvylika veiksnių. Našumo augimą šalyje lemia ne tik kiekvieno veiksnio pagausėjimas (pavyzdžiui, darbingo amžiaus populiacijos augimas), bet ir jų tarpusavio sąveikoje atsirandantys teigiami padariniai (pavyzdžiui, didesnis visuomenės narių tarpusavio pasitikėjimas įgalina platesnę igūdžių sklaidą ir atvirškščiai). Kitaip tariant, konkurencingumas priklauso nuo aplinkos, kurią sukuria minėtų 12-os veiksnių sąveika.

Lietuvoje paplitęs kitoks konkurencingumo supratimas. Pagal šį supratimą Lietuvos konkurencingumą lemia tik verslas. Mokytojai, gydytojai ir valstybės tarnautojai jokios vertės nekuria – jie yra verslo išlaikytiniai. Ypač tai galioja valstybės tarnautojams – jie tik

LIETUVOJE DOMINUOJANTI ŠALIES KONKURENCINGUMO SAMPRATA

„Konkurencingumas - tai šalies institucijų, vykdomos politikos ir kitų veiksnių derinys, kuris nulemia bendrą šalies našumą“.

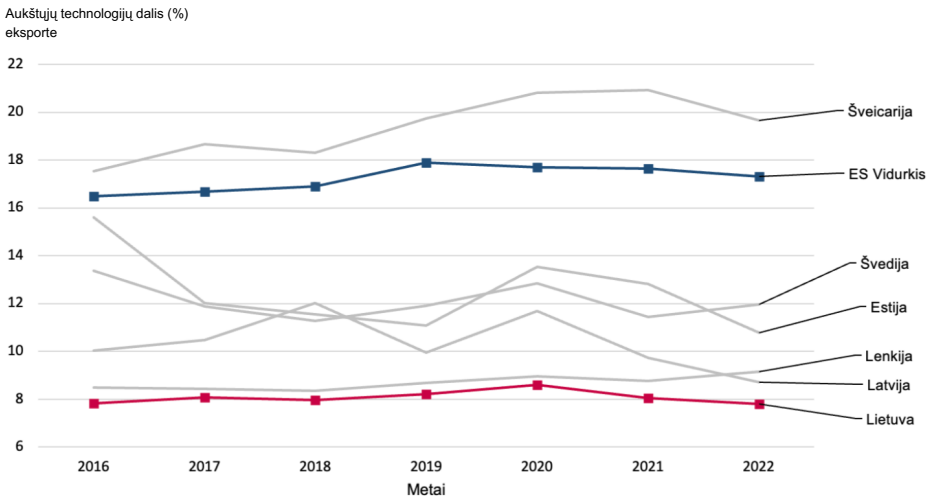

geria kavą ir daugiau nieko nedaro.

Šios sampratos gynėjams nė motais, kad didžiosios inovacijos, kurios per pastaruosius tris dešimtmečius keitė pasaulį, buvo sukurtos ne verslo, o valstybės finansuojamų programų. Užtenka paminėti internetą ar GPS sistemą, kurie buvo sukurti pirmiausia JAV gynybos reikmėms, o tik vėliau pritaikyti vartotojų poreikiams.

Siaurą Lietuvos konkurencingumo suvokimą lemia ligi šiol Lietuvos ekonomikos augimui sėkmingai tarnavęs ekonominio augimo modelis. Bendrais bruožais jį galime apibūdinti kaip žemais darbo jėgos kaštais ir mažais mokesčiais grįsta, į eksportą orientuotą ekonomiką.¹⁹ Žinoma, tai nereiškia, kad Lietuvoje nėra verslų, kurie kuria labai sudėtingus, didelio technologinio išmanymo ir atitinkamai išsilavinusių bei gerai apmokamų darbuotojų reikalaujančius produktus ir paslaugas. Tačiau jos sudaro nedidelę dalį Lietuvos eksporto.

DIAGRAMA 13. AUKŠTŲJŲ TECHNOLOGIJŲ EKSPORTO BENDRAME ŠALIES EKSPORTE DALIS, PROCENTAIS NUO BENDRO ŠALIES EKSPORTO.

Šaltinis: Eurostatas.

Pastaba: Remiantis EBPO apibrėžimu, aukštosios technologijos apima techninius produktus, kurių gamyba reikalauja didelio mokslinių tyrimų ir plėtros intensyvumo: kosmoso technologijos, kompiuteriai ir biuro įranga, elektronika ir telekomunikacijų įranga, farmacijos produktai, moksliniai instrumentai, elektros mašinos, chemija, ginkluotė. Į ES eksportą neįskaičiuota prekyba tarp ES šalių.

¹⁹ LRT, Marius Kalanta, Valstybė: pigi ar sumani?

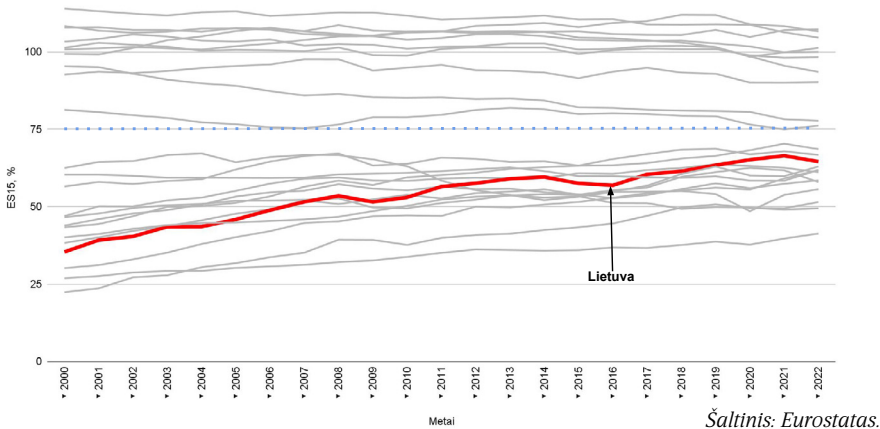
Konkurencinio Lietuvos pranašumo mažais darbo jėgos kaštais era sparčiai artėja į pabaigą.

Laikotarpyje po Didžiosios recesijos (2008–2009 m. pasaulinės ekonomikos krizės) pigia darbo jėga ir mažais mokesčiais grįstas augimo modelis Lietuvai puikiai pasitarnavo. Tačiau darbuotojų atlyginimai nestovėjo vietoje – pastaruosius penkerius metus jie kasmet sparčiai augo. Pigių darbo jėgos nebėra ir nebus,

o Lietuvai reikia ieškoti kitokių konkurencingumo šaltinių. Konkurencinio Lietuvos pranašumo mažais darbo jėgos kaštais era sparčiai artėja į pabaigą.

Turime gan paprastą, bet labai svarbų Lietuvos ateičiai pasirinkimą, kuriuo keliu eiti? Pirmasis kelias – laikytis įsikibus praeities konkurencingumo modelio. Tuomet reiktų susitaikyti su vis lėtėjančiu našumo ir gerovės augimu, nustekentu viešuoju sektoriumi bei didėjančia pajamų ir galimybių nelygybe. Ilgainiui tai reikštų užstrigti „vidutinių pajamų spaustuose“.²⁰

DIAGRAMA 14. ES ŠALIŲ NAŠUMO Palyginimas, skaičiuojant pagal bendrąjį vidaus produktą, sukurtą šalyje per vieną darbo valandą, lyginant su ES-15 valstybių vidurkiu.

Pastaba: ES-15 – pirmosios 15 Europos Sąjungos narių: Austrija, Belgija, Danija, Suomija, Prancūzija, Vokietija, Graikija, Airija, Italija, Liuksemburgas, Nyderlandai, Portugalija, Ispanija, Švedija ir Didžioji Britanija.

Tarp aukšto našumo šalių grupės vidutinio našumo (virš 75% ES-15 vidurkio) ir žemesnio našumo šalių grupės vidutinio našumo (žemiau 75% ES-15 vidurkio) yra aiškus atotrūkis. Tai gali rodyti, kad žemesnio našumo šalys patiria iššūkių, pereidamos į aukštos pridėtinės vertės šalių grupę.

²⁰ Vidutinių pajamų spąstai – tai ekonominis reiškinys, kai iki tol sparčiai besivysčiusių šalių pajamų vienam gyventojui augimas, priartėjęs prie išsivysčiusių šalių lygio, nustoja augti ir nepasiekia išsivysčiusių šalių lygio.

Kaip sumanus arbitras koordinatorius turi užtikrinti, kad vienodos žaidimo taisyklės galiotų visiems ir jų būtų laikomasi. Žaidėjai šiuo arbitru turi pasitikėti, nes toks konkurencingumo modelis nėra įgyvendinamas pernakt, o reikalauja daugybės metų, kartais dešimtmečių, kryptingai koordinuotų veiksmų. Nešališko arbitro poreikis yra bene svarbiausia priežastis, kodėl konkurencingos šalies aplinkai kurti reikalinga stipri ir sumani valstybė. Tai reikalauja investuoti tiek į šiuolaikiškas viešąsias paslaugas, tiek ir į viešojo administravimo pajėgumus.

KODĖL TURTINGESNĖS ŠALYS PER BIUDŽETĄ PERSKIRSTO SANTYKINAI DIDESNĘ BVP DALĮ NEI MAŽIAU TURTINGOS?

Augant valstybių BVP, vienam gyventojui, per valstybės biudžetą perskirstoma santykinai didesnė BVP dalis. Kuo tai paaiškinama? Paklausos pusėje, viešojo sektoriaus paslaugų paklausa yra jautri pajamų pokyčiams – vienas euras papildomų pajamų lemia daugiau nei vienu euru išaugančią viešųjų paslaugų paklausą. Todėl augant šalies BVP vienam gyventojui, paklausa viešai teikiamoms paslaugoms (sveikata, švietimas, socialinė apsauga, rekreacija) auga sparčiau nei visuomenės pajamos. Dėl šios priežasties vis didesnė visuomenės pajamų dalis perskirstoma per biudžetą.

Pasiūlos pusėje, viešosios paslaugos yra labiau imlios darbui: gydytojus, mokytojus ar slaugytojus

sunku arba neįmanoma pakeisti mašinomis ar įrenginiais.

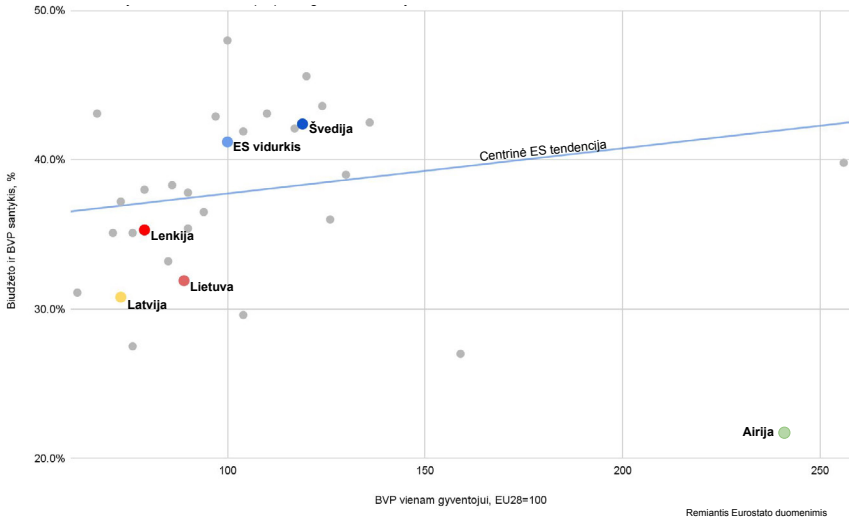
Tačiau darbo užmokestį ekonomikoje lemia privataus sektoriaus darbo našumas. Jis dėl technologinių pokyčių ir darbo pakeičiamumo įrenginiais privačiame sektoriuje auga sparčiau nei viešajame sektoriuje.

Atlyginimai viešajame sektoriuje negali pernelyg atsiskirti nuo atlyginimų privačiame sektoriuje, nes priešingu atveju prasidės darbuotojų migracija iš viešojo į privatų sektorių.

Todėl norint užtikrinti pastovų viešųjų paslaugų lygmenį, viešojo sektoriaus išlaidos, taigi ir biudžeto finansavimas, turi didėti.²¹

²¹ R. Kuodis, Lietuvos mokesčių (ne)sistemos reformos kryptys, Pranešimas A. Butkevičiaus vyriausybės mokesčių sistemos reformos darbo grupei, 2013.

DIAGRAMA 15. SANTYKIS TARP EKONOMINIO IŠSIVYSTYMO PAGAL BVP, TENKANTĮ VIENAM GYVENTOJUI IR VALSTYBĖS BIUDŽETO DYDŽIO, SKAIČIUOJANT PROCENTAIS NUO BVP, ES VALSTYBĖSE 2022 METAIS.

Šaltinis: Eurostatas.

Pastaba: centrinė tendencija rodo, kad augant šalies ekonominiam išsivystymui, didėja BVP perskirstymas per valstybių biudžetus

AR AIRIJOS EKONOMINIS STEBUKLAS TĖRA MITAS?

Airija yra šalis, kuri savo ekonominio augimo modeliu pasirinko tiesioginių užsienio investicijų pritraukimą žemais įmonių pelno mokesčiais. Būdama anglakalbė šalis, ji tapo daugelio stambių JAV technologijų korporacijų, tokių kaip „Intel“, „Amazon“ ir kitų, buveine ES.

Paskatintos žemų mokesčių, šioje šalyje įsikūrė didelės technologijų bendrovės. Lygiai taip ne viena Li-

etuvos įmonė savo veiklą perregistravo Estijoje, pasinaudamos tenykštėmis pelno apmokestinimo ypatybėmis.²²

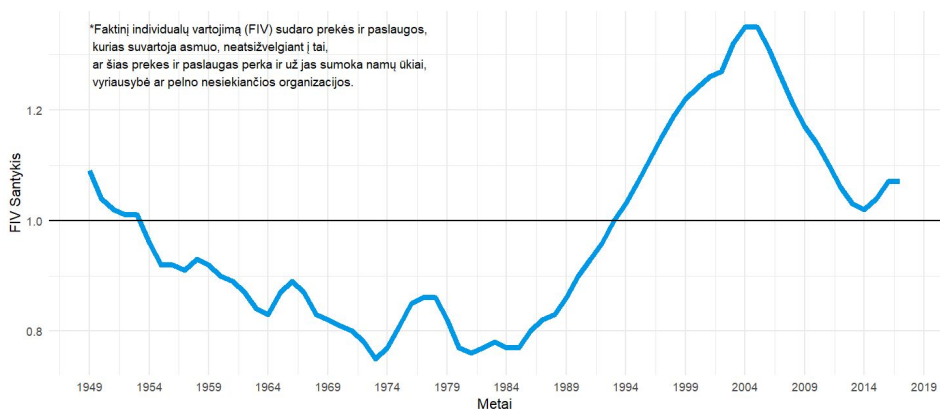
Sėkmingas užsienio investicijų pritraukimas Airijai pelnė „keltų tigro“ pavadinimą. Tuo buvo pabrėžiama, kad iš neturtingos Europos provincijos, Airija per kelis dešimtmečius tapo turtingiausia ES valstybe, skaičiuojant pagal BVP, tenkanti vienam jos gyventojui.

Žvelgiant į bendrojo vidaus produkto dydį ir to produkto perskirstymą, Airija yra ryški išimtis: turtinga šalis su nedideliais mokesčiais ir nedideliu biudžeto dydžiu. Šis faktas paskatino daugelį Lietuvos politikų ir ekspertų rodyti Airiją kaip pavyzdį, kuriuo turėtų sekti Lietuva. Jų rekomendacija bendrais bruožais yra tokia: mokesčius reikia toliau mažinti, tuomet pritrauksime užsienio investicijų ir tapsime turtingiausia Europos šalimi. Tokia, kokia tapo Airija.

Tačiau ar tikrai airiai yra turtingiausi Europos gyventojai (išskyrus Liuksemburgą)? Ši mitą padėjo išsklaidyti patys airiai. Ekonomistas Patrickas Honohanas, nuo 2009 iki 2015 metų buvęs Airijos centrinio banko valdytoju, 2021 m. paskelbė studiją, pavadintą „Ar tikrai Airija yra labiausiai pasiturinti Europos valstybė?“

Jo analizė remiasi bendrojo vidaus produkto, kaip ekonominės gerovės rodiklio, trūkumais. Šalyse, kurių ekonomikoje dominuoja

DIAGRAMA 16. SANTYKIS TARP AIRIJOS IR VAKARŲ EUROPOS FAKTINIO INDIVIDUALAUS VARTOJIMO VIENAM GYVENTOJUI.

Šaltinis: Airijos centrinis bankas.

Pastaba: Faktinį individualų vartojimą (FIV) sudaro prekės ir paslaugos, kurias suvartoja namų ūkiai, viešasis sektorius ar pelno nesiekiančios organizacijos.

²²Įmonių pelnas Estijoje apmokestinamas tik paskirstytų dividendų forma. Jei dividendai neišmokami, pelno mokestis įmonių pelnui netaikomas. Dalis Lietuvos partijų labai nori įgyvendinti tokį pat pelno apmokestinimo modelį Lietuvoje. Apie jo pasekmes ir tinkamumą savo nuomonę esu išsakęs TVF rekomendacijoje, teiktoje 2017 Ukrainai. Žr.: IUKREA2019005 (8).pdf.

²³Honohan, Patrick, „Is Ireland Really the most Prosperous Country in Europe?“, Economic Letters, 1/EL/21, Central Bank of Ireland, 2021.

didelės tarptautinės korporacijos, reikšminga sukurtos pridėtinės vertės iš šalies iškeliauja svetur repatrijuojamo korporacijų pelno pavidalu.

Kita vertus, tarptautinių korporacijų buvimas šalyje sukelia kainas, todėl nukenčia visų jos gyventojų perkamoji galia.

Vietoje BVP, pasitelkus bendrąjį nacionalinį produktą (BNP), t.y. šalyje sukurtą pridėtinę vertę, kuri tenka šalies rezidentams, o ne bendrai

šalyje sukurtą pridėtinę vertę, ir atsižvelgus į perkamąją galią, Airija pagal vienam gyventojui tenkantį nacionalinį produktą tėra kažkur tarp 8 ir 12 valstybės Europos Sąjungoje.²³

Panašu, kad Airijos, kaip turtingiausios Europos valstybės mitą seniai paneigė patys airiai, tačiau Lietuvos politikų ši žinia dar nepasiekė.

.....

Panašu, kad Airijos, kaip turtingiausios Europos valstybės mitą seniai paneigė patys airiai, tačiau Lietuvos politikų ši žinia dar nepasiekė.

.....

.....

²³ Honohan, Patrick, „Is Ireland Really the most Prosperous Country in Europe?“, *Economic Letters*, 1/EL/21, Central Bank of Ireland, 2021.

IX. AR GALIMA IŠSKAIDRINTI MOKESČIUS, PAKEIČIANT JUOS ĮMOKOMIS

Dažnai girdime mokesčių mokėtojų nuogąstavimus apie „kiaurą rėtį“. Šis palyginimas pasitelkiamas valstybės biudžetui apibūdinti. Kaip žinia, kiauro rėčio niekada neužpildysi – per skylės anksčiau ar vėliau iš jo viskas išbėgs. Todėl padidinę mokesčius, nepakankamo viešųjų paslaugų finansavimo problemos neišspręsimė – papildomos mokesčių pajamos bus neefektyviai perskirstytos viešojo administravimo „juodojoje dėžėje“. Todėl daroma išvada, kad užuot didinę mokesčius, pirmiausia turėtume sutvarkyti valstybės išlaidas.

Tai rimtas argumentas. Ekspertai atkreipia dėmesį, kad Lietuva švietimui finansuoti išleidžia net santykinai daugiau nei vidutiniškai išleidžia ES šalys (žr. diagramą 4.). Tačiau Lietuvoje didelė dalis šių lėšų panaudojama pustuštėms mokykloms išlaikyti. Tuo tarpu mokytojų atlyginimams pinigų trūksta. Taigi pirmiausia turėtume konsoliduoti mokyklų tinklą. Galbūt tuomet paaiškės, kad ir esamo švietimo finansavimo užtenka mokytojų atlyginimams, atitinkantiems prestižinei profesijai deramą atlygį.

Akivaizdu, kad įtikinti visuomenės dėl mokesčių reformos būtinybės nepavyks, jei nebus pagrindo tikėti, kad biudžeto lėšos išleidžiamos efektyviai ir skaidriai. Tokio skaidrumo siekti būtų galima, mokesčius pakeičiant įmokomis.

Mokesčiai nuo įmokų skiriasi tuo, kad įmokos yra susiejamos su konkrečia nauda, kurią įmokos mokėtojas tikisi gauti. Už automobilio pastatymą mokate įmoką, taip pat kaip ir už Sodros įmokas gaunate įvairių rūšių socialinį draudimą.

Kita vertus, mokesčių atvejų tokios sąsajos su konkrečia nauda nėra. Mokesčiais yra finansuojamos pačios įvairiausios viešosios paslaugos. Tokia yra mokesčių prigimtis – skirtingai nei kažką pirkdami, mokėdami mokesčius tiksliai nežinome, kokia jų dalis bus skiriama finansuoti gynybos pajėgumams, o kuri švietimui ar socialinei apsaugai. Todėl įmoka yra skaidresnis viešųjų finansų instrumentas nei mokesčiai – įmokos atveju aišku, kas gaunama mainais.

Ar siekdami maksimalaus skaidrumo, galėtume visus mokesčius paversti tikslinėmis įmokomis ir taip išspręsti „kiauro rėčio“ problemą?

Vargu bau. Pirmiausia mokesčiais finansuojamų viešųjų paslaugų įvairovė labai

didelė. Norint paversti visus mokesčius tikslinėmis įmokomis, reikėtų sukurti šią įvairovę atitinkančią įmokų gausybę. Tokia įmokų gausa būtų labai sudėtinga administruoti ir pernelyg nelanksti, kad galėtų atliepti nuolat kintančius viešojo sektoriaus poreikius. Tarkime, jei Vyriausybė nuspręstų papildomai didinti mokytojams atlyginimus, ji negalėtų pokyčio įgyvendinti, įstatymu nepakeitusi įmokos dydžio.

Kita priežastis, kodėl pakeisti visus mokesčius įmokomis neįmanoma yra ta, kad kai kuriuos mokesčius mokame netiesiogiai. Toks yra pridėtinės vertės mokestis arba akcizai. Juos į biudžetą privalo pervesti prekės ar paslaugos pardavėjas.

Pardavėjas, žinoma, suinteresuotas perleisti mokesčių pirkėjui, padidindami prekės kainą. Kai kuriais atvejais tai pavyksta, bet kur kas dažniau – tik iš dalies. Tai priklauso nuo prekės paklausos jautrumo kainai. Jei paklausa labai jautriai reaguoja į mažiausius kainos padidėjimus, sumažindama jos vartojimą, tuomet didesnę dalį PVM sumoka pardavėjas, o ne vartotojas. Kita vertus, jei pirkėjai nejautrūs kainos pokyčiams, tuomet didžiąją dalį netiesioginio mokesčio jie ir sumoka. Likusią mokesčio dalį apmoka pardavėjas.

Jei mokesčių pakeitimo įmokomis logika reikalauja aiškios sąsajos tarp to, kas įmoką sumoka ir jo už tai mainais gaunamos naudos, tai netiesioginių mokesčių atveju tokios aiškios sąsajos nepavyktų pasiekti. Šių mokesčių našta nebūtinai tenka tiems, kurie turi prievolę juos sumokėti. Netiesioginių mokesčių atveju mokestinė našta iš dalies „perkeliama“.

Net ir tiesioginių mokesčių atveju nėra visiškai aišku, kas galiausiai juos sumoka. Pažvelkime į įmonių pelno mokesčius. Viena vertus, gali atrodyti, kad juos sumoka įmonės. Bet įmonės nėra gyvos būtybės – galiausiai, pelno mokesčius sumoka ne įmonės, o jų akcininkai, darbuotojai ir vartotojai.

KAS YRA PAJAMOS?

Siekiant išvengti nesusipratimų pokalbiuose apie pajamų mokesčius, būtina aiškiai apibrėžti, kas yra pajamos. Pajamos skirstomos į buhalterines ir ekonomines pajamas.

Buhalterinės pajamos – tai tiesiog pinigų įplaukos. Įplaukos versle vadinamos apyvarta. Tai sumos, gau-

tos už parduotas prekes ir paslaugas.

Ekonominės pajamos – tai ekonominės veiklos rezultatas pinigine išraiška, apskaičiuojamas iš įplaukų (apyvartos) atėmus išlaidas (sąnaudas), patirtas toms įplaukoms sukurti.

Įsivaizduokite, kad pirkote automobilį už 20 tūkst. eurų. Tai jūsų išlaidos

X. KOMPASAS ATEITIES MOKESČIŲ REFORMAI: HORIZONTALUS TEISINGUMAS

Jei mokesčių nepavyks visiškai atsisakyti, pakeičiant juos skaidriomis įmokomis už konkrečias viešąsias paslaugas, tuomet turime surasti kitą būdą mokesčiams išskaidrinti.

Pažvelkime į šį iššūkį iš kito kampo – jei negalime tiesiogiai susieti mokesčių su konkrečiomis viešosiomis paslaugomis ar gėrybėmis, tai gal galime užtikrinti teisingumą juos surinkdami? Kitaip tariant, įtvirtindami skaidrius ir teisingus principus mokestinės naštos paskirstymui tarp mokesčių mokėtojų?

HORIZONTALUS TEISINGUMAS
– žmonės, gaunantys vienodo dydžio pajamas, turėtų mokėti vienodo dydžio pajamų mokesčius.

Dviejų žmonių, gaunančių vienodas pajamas prieš mokesčius, pajamos po mokesčių taip pat turi būti vienodos arba labai panašios.

Šis principas apsaugo vienodai ekonomiškai pajėgius individus nuo diskriminacijos vieni kitų atžvilgiu.

PAVYZDYS:

Solveiga ir Audronė, sudėjus visas jų gaunamas ekonomines pajamas, gauna po EUR 10 000. GPM tarifas yra 20%. Reiškia, Audronė ir Solveiga turėtų sumokėti po EUR 2000 GPM'o.

VERTIKALUS TEISINGUMAS – žmonės, gaunantys didesnes pajamas, yra pajėgūs mokėti didesnę gaunamų pajamų dalį, nei gaunantys mažesnes pajamas.

Vertikalaus teisingumo principu grindžiami progresiniai mokesčiai, kuomet didėjant pajamoms, didėja pajamų mokesčio %.

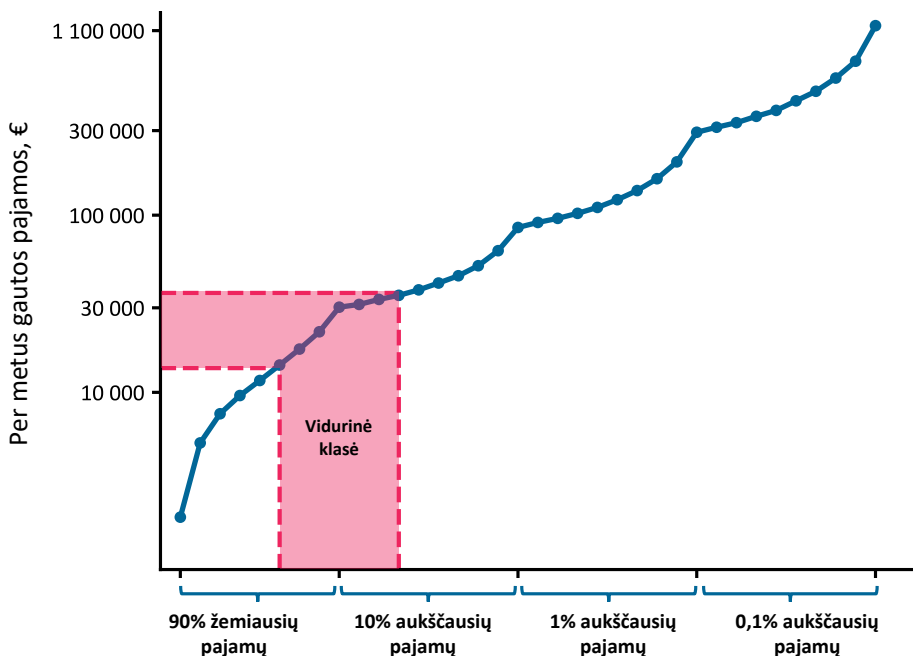
1 EUR pajamų praradimas mažas pajamas gaunančiam žmogui yra 'skausmingesnis', nei didelės pajamas gaunančiam žmogui.

PAVYZDYS :

Solveiga, sudėjus visas jos gaunamas ekonomines pajamas, gauna EUR 10 000. Audronė tuo pačiu metu gauna EUR 100 000. Jei Solveigos pajamų mokestis sudaro 20% nuo ekonominių pajamų, tai Audronės mokesčio tarifas turėtų būti aukštesnis.

Ką reiškia „teisingus“? Paprastai, teisingumas siejamas su nediskriminavimu. Jei priklausomai nuo jų lyties, religijos ar odos spalvos žmonės traktuojami skirtingai, laikome, kad tai yra neteisinga. Teisingi įstatymai visus gina vienodai.

DIAGRAMA 17. LIETUVOS GYVENTOJŲ BENDRAI GAUNAMŲ METINIŲ APMOKESTINAMŲ PAJAMŲ DYDŽIAI (Y AŠIS) VISOJE GPM DEKLARACIJAS 2020 METAIS GPM DEKLARACIJAS PATEIKUSIŲ MOKESČIŲ MOKĖTOJŲ POPULIACIJOJE.

Šaltinis: Pasaulio bankas

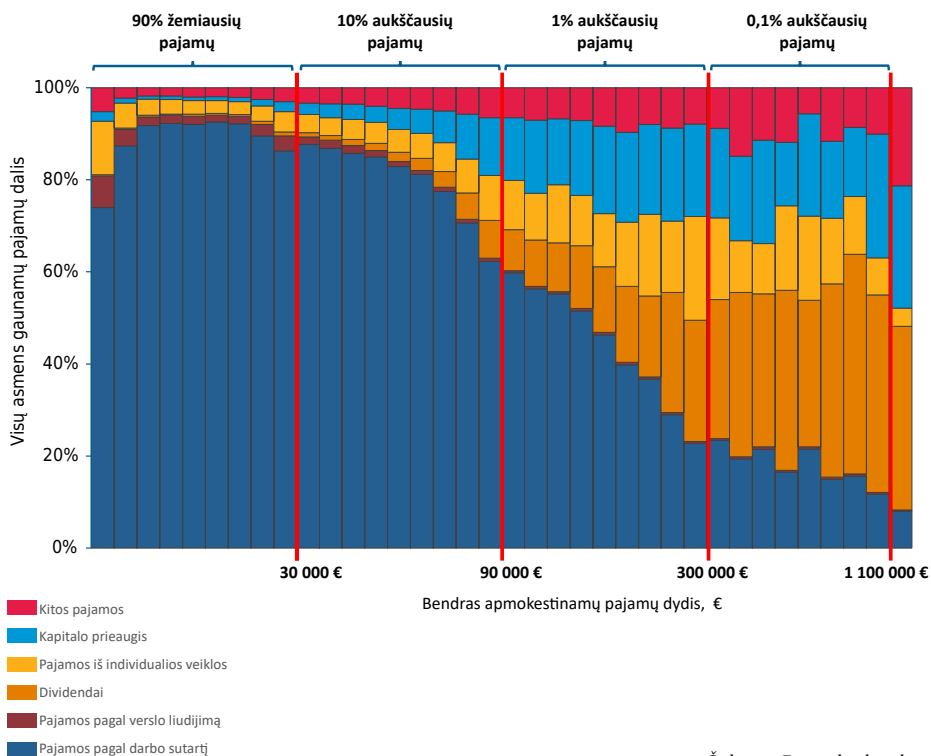
Pastaba: Pagal Europos bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) apibrėžimą, vidurinei klasei priskiriami gyventojai, gaunantys nuo 75% iki 200% šalies vidutinių pajamų. Remiantis pateiktu apibrėžimu, 2020 m. žmonės, uždirbantys nuo 13 717 € iki 36 580 € per metus prieš mokesčius, Lietuvoje buvo laikomi vidurinės klasės atstovais. GPM deklaracijas 2020 metais pateikė apie 1,5 milijono Lietuvos gyventojų.

Šioje vietoje galime pasitelkti horizontalaus teisingumo principą. Jis sako štai ką: panašaus dydžio pajamas gaunantiems mokesčių mokėtojams turi tekti panašaus dydžio mokesstinė našta. (Iš to kyla savoka „horizontalus“ teisingumas – vienodas pajamas gaunantys žmonės yra patalpiname tame pačiame pajamų „horizonte“). Kitaip tariant, jei apmokestiname pajamas, tuomet pajamų dydis (o ne pajamų rūšis ar juo labiau veiklos forma) turėtų nulemti ir mokesstinės naštos dydį.

Pavyzdžiui, jei Audronė ir Solveiga per metus, sudėjus visas jų ekonomines pajamas, gauna, po 24 tūkst. eurų ekonominių pajamų prieš mokesčius, tai ir joms tenkanti pajamų mokesčio našta turėtų būti vienoda (tarkime, 4 800 eurų, jei tarifas yra 20 %).

Visiškai nesvarbu, kokios pajamų rūšys ir veiklos formos sudaro Audronės ir Solveigos pajamas. Pajamos yra pajamos, jos vienos kitas visiškai pakeičia, nepriklausomai nuo to, už kokios veiklos formų ar pajamų rūšių jos gautos. Juk nei Audronė, nei Solveiga nuėjusios į parduotuvę nesprenžia, už kokios rūšies pajamas pirsks duoną, o už kokias – kavą.

DIAGRAMA 18. LIETUVOS GYVENTOJŲ PAJAMŲ ŠALTINIAI PAGAL VEIKLOS FORMAS IR PAJAMŲ RŪŠIS 2020 METAIS.

Šaltinis: Pasaulio bankas

Pastaba: Pagrindinis pajamų šaltinis 90% Lietuvos žmonių yra darbo užmokestis. Kita vertus, tarp didžiausias pajamas gaunančių gyventojų grupių (1% ir 0,1% aukščiausių pajamų), didžiąją pajamų dalį sudaro kapitalo prieaugis, dividendai ir pajamos iš individualios veiklos.

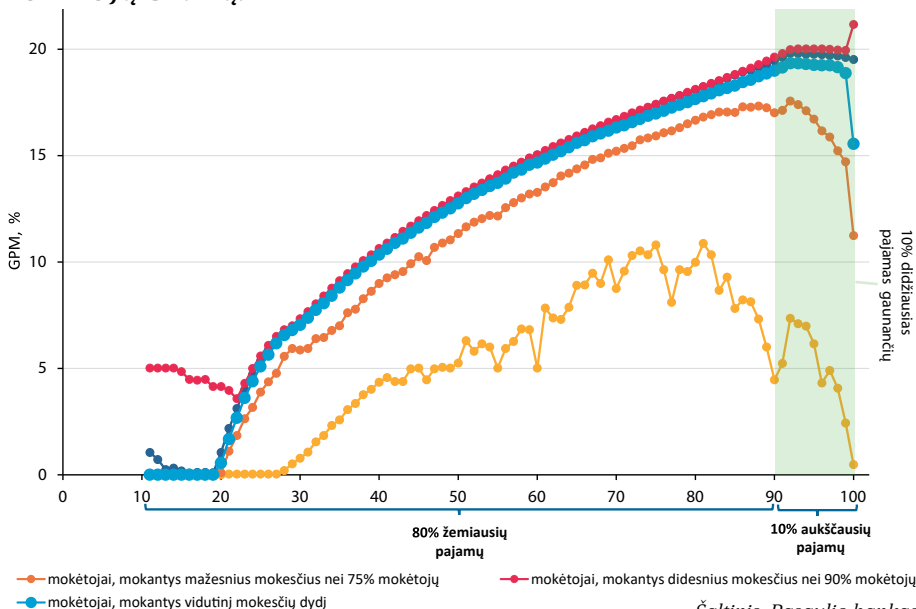
Skirtingos pajamų rūšys vienos kitas visiškai pakeičia: pinigų, kurie liko nusipirkus duonos, galima skirti kava ir atvirkščiai. Juk vienos rūšies pajamos nėra gaunamos eurai, o kitos rūšies – natūra. Todėl horizontalaus teisingumo prasme, svarbus tik pajamų dydis, o ne veiklos forma ar pajamų rūšis.

Dabar Lietuvoje panašaus dydžio pajamas gaunantys žmonės moka labai skirtingo dydžio pajamų mokesčius.

Dabar Lietuvoje panašaus dydžio pajamas gaunantys žmonės moka labai skirtingo dydžio pajamų mokesčius.

Lietuvos mokesčių sistema apmokestina ne tiek pajamas, kiek pajamų formą. Nors visi supranta, kas svarbiausia yra pajamų dydis.

DIAGRAMA 19. EFEKTYVAUS GPM TARIFO PASISKIRSTYMAS TARP TOKIO PATIES DYDŽIO BENDRAS METINES PAJAMAS GAUNANČIŲ MOKESČIŲ MOKĖTOJŲ GRUPIŲ.

Šaltinis: Pasaulio bankas

Pastaba: šioje diagramoje matyti, kad asmenų, gaunančių tiek pat pajamų, sumokėtas GPM dydis ženkliai skiriasi. Apie 10% mokesčių mokėtojų (geltona kreivė) daugumoje pajamų lygių moka 5-7% mažiau GPM, nei vidurkis (mėlyna kreivė). Šis skirtumas ypač padidėja tarp didžiausias pajamas gaunančiųjų žmonių (žaliai paržymėtas ruožas), kuriame mažiausiai GPM sumokančių žmonių ir GPM vidurkį sumokančių žmonių sumokėto pajamų mokesčio skirtumas sudaro net 11-15%. Tai rodo, kad horizontalaus teisingumo Lietuvos mokesčių sistemoje nėra.

XI. KOMPASAS ATEITIES MOKESČIŲ REFORMAI: VERTIKALUS TEISINGUMAS

„Iš kiekvieno, kuriam daug duota, bus daug pareikalauta, ir kam daug patikėta, iš to bus daug ir išieškota.“

Evangelija pagal Luką, 12, 48.

Vertikalus teisingumas remiasi „pajėgumo mokėti“ samprata (angl. ability to pay). Įsivaizduokite du žmones. Vienas iš jų gauna labai dideles pajamas, o kitas vos suduria galą su galu. Jei pirmasis neteks vieno euro, jis veikiausiai to net nepajus. Tuo tarpu skurdžiai gyvenančiam žmogui tas pats vienas euras gali lemti, ar jis tądien bus pavalgęs, ar ne.

Kitaip tariant, gerovės praradimas, kurį sumokėdami vieną eurą mokesčių

**Įsivaizduokite du žmones.
Vienas iš jų gauna labai
dideles pajamas, o kitas
vos suduria galą su galu.
Jei pirmasis neteks vieno
euro, jis veikiausiai to
net nepajus. Tuo tarpu
skurdžiai gyvenančiam
žmogui tas pats vienas
euras gali lemti, ar jis
tądien bus pavalgęs, ar ne.**

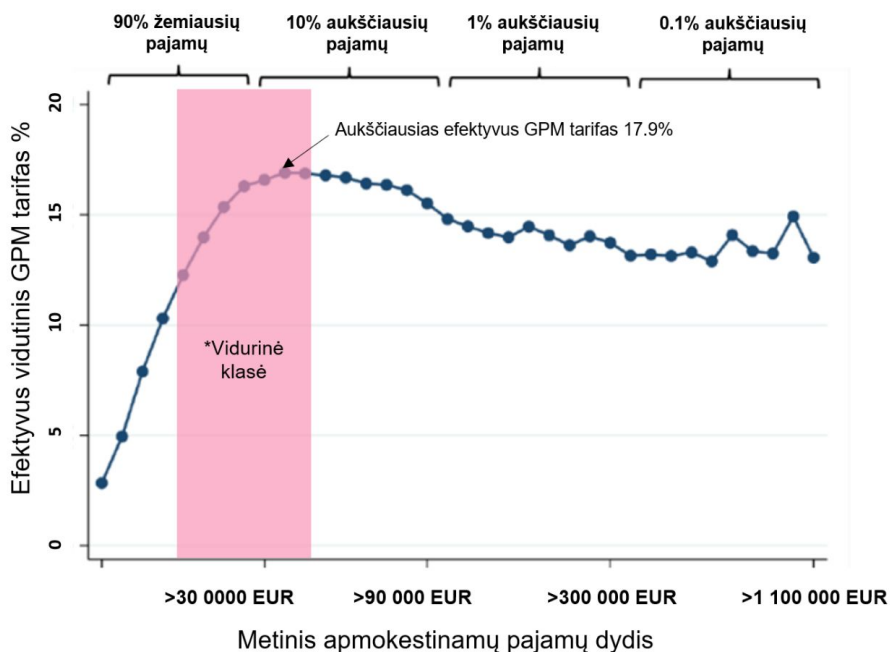
patiria aukštas pajamas gaunantys žmonės, yra gerokai mažesnis (kartais net sunkiai apčiuopiamas), negu vos galą su galu suduriančių bendrapiliečių gerovės netekimas, sumokėjus tą patį eurą. Jeigu visos visuomenės gerovė susideda iš jos piliečių gerovių jas kartu sudėjus, tuomet mokestinę našta tarp aukštas ir žemas pajamas turėtume paskirstyti taip, kad bendras gerovės praradimas būtų kuo mažesnis.

Iš viso to aišku, kad skirtingų žmonių „pajėgumas mokėti“ iš esmės priklauso nuo gaunamų pajamų dydžio. Šiuo principu yra grindžiamas progresinis pajamų apmokes-

tinimas: kuo didesnes pajamas gauni, tuo didesnę tų pajamų dalį esi pajėgus skirti mokesčiams. Kiek supaprastinant, vertikalus teisingumas sako, kad labai mažas pajamas gaunantys galėtų nemokėti nieko, vidutinės – šiek tiek, o didelės – reikšmingą savo pajamų dalį.

Kartu reikia atkreipti dėmesį, kad pats vertikalus teisingumo principas nepadedą nustatyti, kokie konkrečiai turi būti progresiniai pajamų mokesčio tarifai. Viskas, ką mums suteikia šis kompasas – tai kryptį: didelės pajamos turi būti apmokestinamos didesniu tarifu, nei mažos pajamos.

DIAGRAMA 20. EFEKTYVAUS GPM DYDIS, VIDUTINIŠKAI SUMOKAMAS SKIRTINGO DYDŽIO BENDRAS PAJAMAS GAUNANČIŲ ŽMONIŲ.

Šaltinis: Pasaulio bankas. Vidutinės klasės pajamos apskaičiuotos, remiantis darbo užmokesčio vidurkiu 2020 metais.

Pastaba: šioje diagramoje matyti, kad didžiausius efektyvius GPM sumoka vidurinės klasės atstovai (-ės). Mokesčių mokėtojams, kurių pajamos viršija vidurinės klasės pajamas, efektyvus GPM pradeda mažėti, o 1 proc. didžiausias pajamas gaunančių žmonių vidutiniškai sumoka mažiau nei 15% pajamų mokesčio nuo bendrai gautų pajamų. Ši diagrama parodo, kad Lietuvoje vertikalus teisingumo (progresyvumo) GPM sistemoje nėra.

*Vidurinė klasė - vidurinei klasei priskiriami gyventojai, gaunantys nuo 75% iki 200% šalies vidutinių pajamų. Remiantis pateiktu apibrėžimu, 2020 m. žmonės, uždirbantys nuo EUR 13 717 iki EUR 36 580 per metus prieš mokesčius buvo laikomi vidurinės klasės atstovais.

Jei pažvelgsime į dabartinį Lietuvos gyventojų pajamų apmokestinimą, pastebėsime, kad labiausiai apmokestinamos yra vidurinės klasės pajamos. Toliau pajamoms didėjant, vidutinė GPM našta pradeda mažėti.

Atrodytų paradoksalu, nes daugeiui pajamų rūšių yra taikomi progresyvūs pajamų mokesčio tarifai: pajamos iš darbo santykių apmokestinamos 20 % tarifu iki 114 162 eurų (60 VDU)²⁴ metinių pajamų ribos, o šią ribą viršijanti darbo pajamų dalis – jau 32 % GPM tarifu.

Palūkanos, kapitalo prieaugis pardavus turta, autoriniai atlyginimai irgi apmokestinami progresyviai: 15 % tarifu iki metinės 228 324 eurų (120 VDU) pajamų ribos, o virš šio pajamų slenksčio – jau 20 % tarifu.

Tad kyla klausimas, kodėl atskirų veiklos formų ir pajamų rūšių apmokestinimo progresyvumas nevirsta bendru visos pajamų mokesčių sistemos progresyvumu?

Įsivaizduokite, kad esate įmonės vadovė ir akcininkė. Jūsų vadovaujama įmonė pelninga ir moka dividendus. Savo įmonei esate suteikusi paskolą už rinkoje vyraujančias palūkanas. Taip pat turite butą Vilniuje, kurį nuomojate pagal verslo liudijimą. Per metus gavote tokias pajamas prieš mokesčius: 100 000 eurų darbo užmokesčio, 50 000 eurų dividendų, 10 000 eurų palūkanų ir 24 000 eurų buto nuomos mokesčio pajamų. Taigi bendrai Jūsų metinės pajamos prieš mokesčius sudaro 184 000 eurų. Kokia bus Jūsų GPM našta?

Atlyginimas bus apmokestintas 20 % tarifu (20 000 eurų), dividendai 15 % (7 500 eurų), gautos palūkanos 15 % (1 500 eurų). Galiausiai už buto nuomą turite Vilniaus miesto savivaldybei sumokėti verslo liudijimo mokestį (684 eurų). Taigi iš viso už gautas pajamas sumokėsite 29 684 eurų gyventojų pajamų mokesčio. Jūsų efektyvus mokesčio tarifas sudarys 16,1 % (29 684/184 000) x 100).

Tad kyla klausimas, kodėl atskirų veiklos formų ir pajamų rūšių apmokestinimo progresyvumas nevirsta bendru visos pajamų mokesčių sistemos progresyvumu?

²⁴ Žr.: VMI, *Gyventojų pajamų mokestis*.

Dabar įsivaizduokite kitą sėkmingą įmonės vadovę, kuri vadovauja didelės užsienio korporacijos padaliniui Lietuvoje, bet nėra tos korporacijos akcininkė. Visos pajamos, kurias gauna ši vadovė, yra gaunamos pagal darbo sutartį. Jos metinis atlyginimas prieš mokesčius yra toks pats kaip ir Jūsų bendrai gaunamos pajamos – 184 000 eurų.

Kokia GPM našta teks pastarajai įmonės vadovei? Jos darbo pajamos iki 114 162 eurų bus apmokestintos 20 % tarifu (22 832 eurų), o pajamos, viršijančios šią ribą, – progresiniu 32 % tarifu (22 348 eurai). Taigi bendra GPM suma sudarys 45180 eurų, o jai tenkantis efektyvus mokesčio tarifas – 24,6 % (45 180/184 000) x 100.

PAJAMŲ RŪŠIS / FORMA	JŪSŲ METINĖS PAJAMOS, EUR	JŪSŲ DRAUGĖS METINĖS PAJAMOS, EUR
Darbo užmokestis	100 000	184 000
Dividendai	50 000	-
Palūkanos	10 000	-
Buto nuoma pagal verslo liudijimą	24 000	-
Bendrai gautos pajamos prieš GPM	184 000	184 000
Mokėtinas GPM	29 684	45180
Efektyvus GPM tarifas, %	16,1%	24,6%

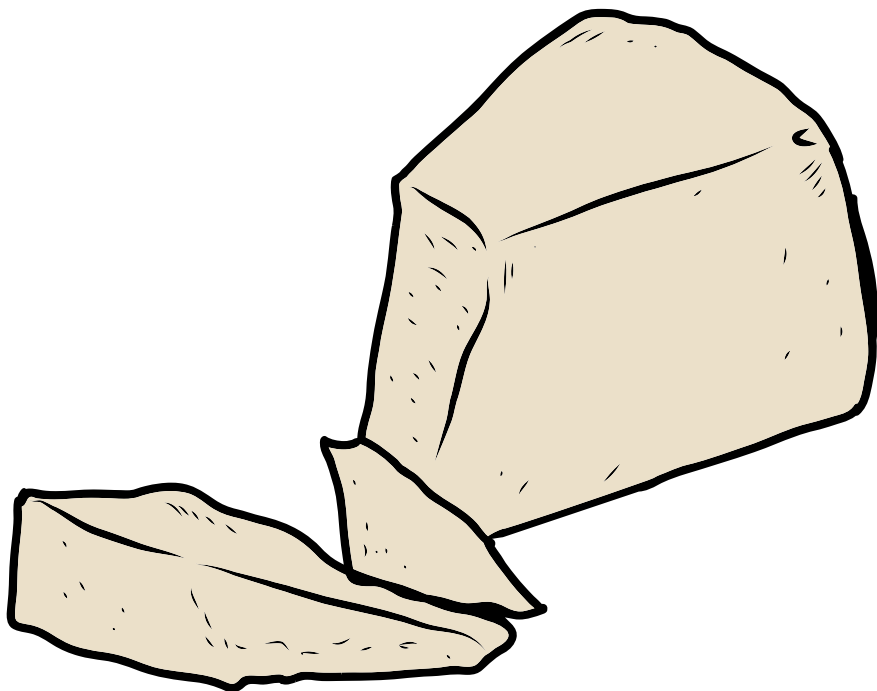
Jūs abi per metus gaunate po 184 000 eurų pajamų. Tačiau viena iš jūsų GPM sumokate 16,1 %, o kita – 24,5 % savo gautų pajamų. Kodėl?

Trumpas atsakymas labai paprastas – todėl, kad skirtingos pajamų rūšys apmokestinamos atskirai ir skirtingai, o ne bendrai jas sudėjus. Mūsų mokesčių sistemoje darbo užmokesčiui galioja vienos apmokestinimo tvarkos, dividendams – antros, palūkanoms – trečios, o nuomai – vėl kitos.

Pasaulio banko mokesčių ekspertai suskaičiavo net 72 skirtingus būdus, kaip Lietuvoje skaičiuojamos apmokestinamosios pajamos (mokestinė bazė) mokėtinam GPM apskaičiuoti.²⁵

XII. SŪRIS BE SKYLUČIŲ: GPM REFORMOS ALTERNATYVOS

Jei siekiame atsikratyti „gyvulių ūkio“ principo, kad visi lygūs, bet vieni lygesni už kitus, ateities mokesčių reformos atspirties tašku turėtų tapti horizontalaus teisingumo įtvirtinimas, kuomet vienodo dydžio ekonomines pajamas gaunantys žmonės moka vienodo dydžio pajamų mokestį.

Horizontalaus teisingumo pasiekti nepavyks bandant „tobulinti“ esamą sistemą. Esamą sistemą reikia palikti praeityje. Palikti ją tyrinėti mokslininkams, kuriems įdomu atrasti sąsajas tarp mokesčių paskatų ir jų nuimtų elgsenų – neformalios ekonomikos dydžio, neproduktyvių, augimui nepalankių paskatų, kitų ekonominės elgsenos iškraipymų.

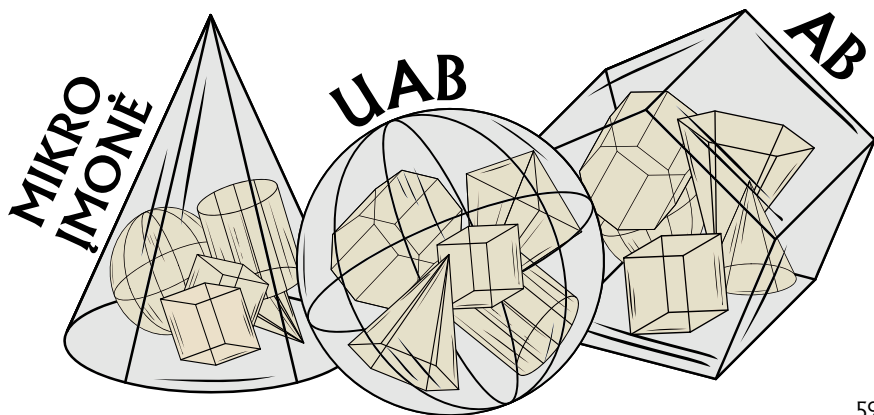
Turime susikurti sau naują, paprastą, horizontalaus ir vertikalaus teisingumo principais grįstą GPM sistemą, kurią visuomenė suprastų ir kuria pasitikėtų.

Tokią sistemą, kuri užtikrintų palankią institucinę ir viešųjų paslaugų aplinką žiniomis, įgūdžiais ir inovacijomis grįstam Lietuvos konkurencin-gumui ir gynybai.

Tam prireiks ne šveicariško sūrio, kurio 18 % (įskaičiuojant PVM atitik-ties atotrūkį – dar daugiau) turinio sudaro oras jo akutėse, o pilnavidurį sūrį. Tai reiškia, kad reikės atsisakyti diferencijuoto pajamų apmokestini-mo pagal veiklos formą, pobūdį ir pajamų rūšį bei daugumos įstatymuose įtvirtintų lengvatų.

Galima įsivaizduoti bent du scenarijus, kaip pasiekti horizontalaus ir ver-tikalau teisingumo.

Pirmojo autorystė priklauso prof. Raimondui Kuodžiui. Jo atspirties taškas yra pernelyg didelė verslo formų įvairovė, kurią atspindi apmokestinamų-jų pajamų apskaičiavimo ir apmokestinimo būdų gausybė. Vien savaran-kiškai veiklai vykdyti Lietuvos įstatymų yra numatytos dvi apmokestinimo formos: individuali veikla pagal pažymą ir individuali veikla pagal verslo liudijimą. Smulkus verslas turi kelias jam skirtas juridinių asmenų formas: mažąsias bendrijas ir individualias įmones. Verslas gali steigti akcinės ir uždarąsias akcines bendroves. Taip pat yra valstybės bei savivaldybių įmōnės, investicinės, žemės ūkio ir kooperatinės bendrovės bei viešosios įstai-gos. Jau nekalbant apie tikrąsias ir komanditines ūkines bendrijas.

Sekdamas šiuo reformos modeliu, R. Kuodis siūlo supaprastinti veiklos formas, paliekant trijų tipų juridinius asmenis: mažąją įmonę, UAB ir AB. Supaprastinus formų įvairovę iki trijų, sumažėtų arba visai išnyktų jų apmokestinimo skirtumai. Individuali veikla persikeltų į mažąsias įmones.

Antrasis reformos scenarijus buvo pasiūlytas Pasaulio banko mokesčių ekspertų, pateikusių savo rekomendacijas Lietuvos vyriausybei 2022 m. lapkritį. Joje siūloma sutelkti dėmesį ne į veiklos formų įvairovę, bet į gaunamų ekonominių pajamų apskaičiavimą ir apmokestinimą bendrai, o ne atskirai, kaip yra dabar.

**Dividendams dėl dvigubo apmokestinimo (įmonių pelno mokesčių ir GPM) gali būti taikomas specialus GPM režimas*

Šią reformos alternatyvą galima būtų pavadinti „vieno pajamų kibiro“ alternatyva. Pagal ją visos ekonominės pajamos sukrenta į vieną kibirą, o ne atskirus kibirėlius kiekvienai veiklos ar pajamų rūšiai. Taip užtikrinamas horizontalus teisingumas, nes pajamų mokesčio dydis priklauso tik nuo visų gautų pajamų dydžio, o ne veiklos formos. Jei taikomos lengvatos, tai jos taip pat priklauso tik nuo bendro pajamų dydžio.

Tiesa, iškyla klausimas dėl dividendų. Dividendai yra apmokestinami du kartus: vieną kartą kaip įmonių pelnas, o antrą – kaip dividendus gnančio žmogaus pajamos. Todėl apmokestinant dividendus, jiems tenkanti mokestinė našta turėtų atsižvelgti į sumokėtą pelno mokestį.

KOKIŲ TIKSLŲ GALĖTUME SIEKTI ATEITIES MOKESČIŲ REFORMA?

- Valstybės biudžeto pajamų didinimo, atsižvelgiant į gynybos poreikius ir ES šalių rodiklius ir Lietuvos ekonominio išsivystymo lygį
- horizontalaus ir vertikalau teisingumo užtikrinimo;
- skurdo spąstų mažinimo, skatinant perėjimą į formalią darbo rinką ties mažų pajamų riba²⁶
- regresinių mokesčių, tokių kaip PVM, mažinimo, biudžeto praradimus kompensuojant PVM atotrūkio mažinimu
- neproduktyvių paskatų panaikinimo (paskatos likti smulkiu verslu, o ne augti, paskatos neformaliai ekonomikai, etc.)
- sistemos paprastumo: verslo formų įvairovės mažinimo ir apskaitos paprastinimo.

²⁶ OECD Tax Policy Reviews: Lithuania 2022, Ch.4, The Incentives to Work in Lithuania, p. 125–160.

